

NĚKTERÉ MÉNĚ ZNÁMÉ SEPULKRÁLNÍ PAMÁTKY Z VÁLKY ROKU 1866

Jaroslav TEPLÝ

Uvedení

Rakousko-pruskou válkou v roce 1866 vyvrcholilo soupeření mezi Rakouským císařstvím a Pruským královstvím o prvenství ve střední Evropě. Toto soupeření obou dynastií a obou státních útvarů začalo válkou o dědictví rakouské v roce 1740 a pokračovalo válkou sedmiletou v letech 1756 - 1763. Závěrečný akt tohoto soupeření se odehrál až o sto let později, v červnu a v červenci roku 1866, kdy Českými zeměmi a zase především severovýchodem Čech prošli - opět s bojem, jako v osmnáctém století - Prusové. Svým vítězstvím v roce 1866 Prusko docílilo zrušení Německého spolku, v němž vůdčí pozici mělo Rakousko a tím skončilo uspořádání střední Evropy, vytvořené na Vídeňském kongresu po válkách vzešlých z Francouzské revoluce.

Rakousko vyšlo z války v roce 1866 sice bez územních ztrát, tudíž zdánlivě ještě poměrně příznivě, ale opravdu pouze zdánlivě. Monarchie se musela vzdát (od roku 1867 to bylo císařství Rakousko-Uherské) vlivu v německých státech, což oslabilo její velmocenské postavení a posléze se vůbec stala spojencem, slabším ovšem, Německého císařství, sjednotivšího se v roce 1871.

Oslabení velmocenského postavení ve střední Evropě vedlo Rakousko k jeho expansi na Balkán, s tím souvisí i polní tažení v Bosně a rakousko-uherská správa Bosny a Hercegoviny od roku 1878. A na Balkáně to bylo, kde začala první světová válka, jež skončila nejenom porážkou Německa, ale i smazáním monarchie Habsburků z mapy Evropy.

Ať je to jakkoliv paradoxní, nové státoprávní poměry, vytvořené v Rakousku po prohrané válce v roce 1866, akcelerovaly již existující kulturní i hospodářskou emancipaci českého národa, ale akcentovaly i německé národní vědomí německy mluvících obyvatel Rakouska-Uherska. Ti totiž ztratili se zázemím, jež až dosud ve státech Německého spolku pociťovali,

bývalou jistotou a sebedůvěrou. Zde byl jeden ze zdrojů budoucích konfliktů, jejichž pozůstatky zasahují ještě do naší doby.¹⁾

Cíl a předmět studie

Cílem následující studie je zachytit několik méně známých, ale také několik až dosud zcela neznámých, to jest v literatuře o rakousko-pruské válce v roce 1866 neregistrovaných sepulkrálních památek, pomníků vojáků (nadále užíváme vždy termínu „pomníky“), zahynuvších v této válce, ať přímo na bojišti, nebo následně v lazaretu.

1) Písemné prameny nevydané: SOA Zámorsk, fond Sběrka matrik: farní úřad Pardubice, Kniha zemřelých c. k. krajského města Pardubice 1851 - 1869, sign. 1533; fond Sběrka matrik: farní úřad Pardubice, Kniha zemřelých pro Zelenobranské předměstí v Pardubicích 1856 - 1888, sign. 2659; fond Sběrka matrik: Todten-Buch des stehenden Kriegs-Lazareths zu Pardubitz vom 25.7. bis 24.9.1866, sign. 2779; fond Sběrka matrik: farní úřad Chrudim, Kniha zemřelých v Chrudimi od roku 1865 - 1879, sign. 3684; Magistrát města Pardubice. Matrika: Matrica mortuorum pagi Mikulovicensis. Ab anno 1842 - 1949. Sign. No 8 Lit. A; Arciděkanství úřad Pardubice, Memorabilien-Buch der Mikulowitz Pfarrey, angefangen vom 1. Jänner 1836 (SOkrA Pardubice, fond Soupis kronik, sign. 436); SOkrA Pardubice, fond Soupis kronik: Pamětní kniha obce Mikulovice od roku 1922, sign. 428; fond Soupis kronik: Pamětní kniha obce Pardubičky 1930 - 1951, sign. 695; fond Soupis kronik: Pamětní kniha při filiální škole v Pardubičkách 1863 - 1918, sign. 696; SOkrA Pardubice, fond Rukopisy: Jansa, Václav: Čivice v roce 1866, sign. 76; fond Rukopisy: Dobiáš, Josef: Válka 1866, sign. č.44. Archiv autorův, listinný a rukopisný materiál nadepsaný Teplý, František: Polní tažení roku 1866 proti Prusům (nepublikováno). SOkrA Pardubice, fond Sběrka map a plánů: Schwarz, Anton: Situační plán zámku a města Pardubice, sign. Pce I/06.

Písemné prameny vydané: Österreichs Kämpfe im Jahre 1866. Nach Felddacten bearbeitet durch das k. k. Generalstabs-Bureau für Kriegsgeschichte I-V, Wien 1867 - 1869; Der Feldzug von 1866 in Deutschland. Redigiert von der kriegsgeschichtlichen Abteilung des Großen Generalstabes I - II, Berlin 1867.

Hmotné prameny: Popisované sepulkrální památky.

Výběr z literatury: Meynert, Hermann: Geschichte des Kriegswesens und der Heerverfassungen III, Wien 1869; Fontane, Theodor: Der deutsche Krieg von 1866 I - III, Berlin 1870 - 1871; Jedlička, Otakar: Boje v Čechách a na Moravě za války roku 1866 I - III, Pardubice 1883 - 1888; Heller, Servác: Válka z roku 1866 v Čechách, její vznik, děje a následky, Praha 1895; Heidrich, Ernst: Der Kampf um den Swibwald am 3. Juli 1866, Sadová 1902; Loserth, Otto: Bitva u Tovačova-Dubu dne 15. července 1866, Brno 1902; Rosůlek, František K.: Pardubicko - Holicko - Přeloučsko I - III, Pardubice 1903 - 1925. Ditfurth, Moritz von: Benedek und die Taten und Schicksale der k. k. Nordarmee 1866 I - III, Wien 1911; Friedjung, Heinrich: Der Kampf um Vorherrschaft in Deutschland 1859 bis 1866 I - II, Stuttgart 1916 - 1917; Sakař, Josef: Dějiny Pardubice I - V, Pardubice 1920 - 1935; Šusta, Josef: Dějiny Evropy v letech 1812 - 1870 I - II, Praha 1922 - 1923; Ledr, Josef: Dějiny města

Studie se tudíž (až na jednu výjimku) nebude zabývat pomníky na místě a v okolí větších bojišť této války, pomníky v literatuře o rakousko-pruské válce registrovanými a tím jaksi obecněji známými a navštěvovanými.

Námi zmiňované pomníky jsou tudíž situovány mimo velká bojiště této války, méně často přímo na místě menších srážek, častěji na hřbitovech občanských či vojenských, mnohdy dnes již zrušených a zaniklých.

Přelouče nad Labem, Přelouč 1926; Kudr, Karel: Válka rakousko-pruská 1866 v Čechách a na Moravě, Praha 1936; Florián, Cenek - Pochobradský, Ferdinand: Kostel sv. Michala archanděla v Chrudimi, Časopis Společnosti přátel starožitností 48/1940; 49-50/1941-1942, Praha; Škorpil, Václav M.: O lidu jezdeckém. Voják ve válce a revoluci do roku 1848, Praha 1947; Craig, Gordon A.: The Battle of Königgrätz, London 1965²; Groote von, Wolfgang - Gersdorff von, Ursula: Entscheidung 1866. Der Krieg zwischen Österreich und Preussen, Stuttgart 1966; Obršlík, Jindřich: Morava za prusko-rakouské války v roce 1866, Vlastivědný věstník moravský 18/1966, Brno; Mühlstein, Ludvík (red.): 1866 - Náchod, Česká Skalice, Josefov, Česká Skalice 1966; týž: Česká Skalice, Ratibořice, Česká Skalice 1996; Tuhý, Bohumír: Armády Rakouska, Saska, a Pruska. Organizace, výzbroj a výstroj ve válce roku 1866, Ostrava 1967; Urban, Otto: Vzpomínka na Hradec Králové. Drama roku 1866, Praha 1986; Wondrák, Eduard: Krev smyly deště, Hradec Králové 1989; Tuhý, Bohumír - Šramar, J.: Armády Rakouska, Saska a Pruska ve válce 1866, Hradec Králové 1990; Beneš, Ctirad: K dějinám rakouského dělostřeleckého materiálu do roku 1863, Pardubice 1995; Teplý, Jaroslav: Československá armáda a posádka v Pardubicích v letech 1935 - 1938, Scientific Papers of the University of Pardubice, Series C, 2/1996; Brůha, Jan - Dvořák, Jaroslav - Poláček, Bohumil - Vycpálek, Miroslav: Průvodce po bojišti u Hradce Králové z roku 1866, Hradec Králové 1996; Ulrychová, Eva - Krsek, Oldřich: Prusko-rakouská válka v roce 1866 na Jičínsku. Průvodce po bojišti u Jičína, Jičín 1996; Beneš, Pavel - Kopecný, Petr - Slavík, Jan - Tryzna, Miloš: Mapa pomníků z války roku 1866, Trutnov 1996. Tetřev, Jan - Vorel, Petr: Pamětihodnosti města Přelouče, Přelouč 1997.

K hlavnímu textu a k poznámkovému aparátu: Studie nechce být pouhým suchým popisem pomníků daných titulem studie, ale zasazuje je, pokud je to možno, do širších souvislostí průběhu rakousko-pruské války v roce 1866. Autor tak chce skloubit badatelské výsledky s populárním podáním. Průběh bojů je tudíž v hlavním textu místy popisován obsírněji, leč v jednotlivostech není odkazováno na pramenný materiál, protože cílem studie není průběh války; popisy bojů mají sloužit čtenáři k představě, jak který pomník povstal, ať již čtenář s průběhem bojů obeznámen je či není.

Nicméně zdrojem těchto popisů je výlučně shora již uvedený pramenný materiál *Österreichs Kämpfe im Jahre 1866*; z literatury je pro popis bojů čerpáno pouze jednou s výslovným podotknutím toho v poznámkovém aparátu. Na několika místech nechali jsme také z nepublikovaného materiálu promluvit přímého účastníka rakousko-pruské války, bitev u Jičína, u Hradce Králové, u Rokytnice a Dluhonic, jenž, jak se praví v jeho propouštěcí listině, ... *sloužil*

Cíl studie má tudíž dvě roviny: Jednak doplnit literaturu o rakousko-pruské válce v roce 1866 a zároveň tak čtenáře s těmito pomníky seznámit, jednak, snad dokonce především, přispět k úplnější registraci a k zachování těchto drobných stavebních památek. Poměrně nedávné nesmyslné zničení některých z nich tento cíl plně opodstatňuje.

Rozsah studie je teritoriálně omezen. V podstatě se pohybuje po trase ustupujících Rakušanů a za nimi postupujících Prusů. Na této trase leží ovšem všechny pomníky této války, leč *via facti* je část ve studii zmiňovaných pomníků spjata s bojovou činností první divise lehké jízdy a s trasou jejího pohybu, což je ovšem dáno průběhem válečných událostí.²⁾

Vznik a účel pomníků

Pomníky, jež nacházíme na bojištích rakousko-pruské války a na hřbitovech zřizovali - někdy brzy po válce, někdy s odstupem několika desetiletí - buď jednotlivci, většinou zámožnější pozůstalí, nebo korporace, jimiž často byly důstojnické sbory toho nebo onoho rakouského či pruského vojenského tělesa nebo svazku, případně, zejména v území jazykově německém, spolky válečných veteránů. Důstojníky nacházíme na pomnících s hodnostmi a jmény, mužstvo převážnou většinou jen počtem padlých. *Esprit de corps* spojoval se tu s militantním a militaristickým myšlením, často po výtce účelovým.

Zdaleka ne všichni pozůstalí měli ovšem na zřízení pomníku prostředky, ale také mentalita doby a struktura společnosti, na prostředky nehledě, byly jiné. Proto se také, zejména na rakouské straně, jen zcela výjimečně setkáme s tím, že by byla rodina tak říkajíc „z lidu“ pořídila svému příslušníkovi soliterní pomník, i když by byl leckterý zámožnější sedlák prostředky na zřízení pomníku synovi měl. Vždyť na venkovských hřbitovech nacházíme někdy dost nákladné pomníky z té doby. Snad asi je tu třeba vzít též v úvahu i to, že drtivá většina padlých z řad mužstva byla na bojišti pohřbena

u c. k. pěšího pluku č. 18 za pěšího, svobodníka, desátníka, četaře... byl s sebou v tažení polním r. 1866 proti Prusům... a má právo nositi válečnou medaili.

Autor na tomto místě děkuje všem jednotlivcům i všem institucím, zejména archivům, museím a knihovnám, na něž se při bádání a pátrání po popisovaných sepulkrálních památkách obracel; nebylo těch jeho aktivit málo a vždy se jak u jednotlivců, tak u institucí, setkal s nevšední ochotou.

2) První iniciací byly již před mnoha lety dva pomníky, dvě hrobové desky: majora Franze von Panz v Pardubicích a četaře Michaela Zeley a koželuha Josefa Matyáše v Chrudimi; obojí souvisí s bojovou činností první divise lehké jízdy. Časem k těmto pomníkům přibýly další. Autor studie zcela nevylučuje, že by se ještě nějaký pomník mohl objevit, i když to je jen málo pravděpodobné.

v hromadných hrobech, kde místo pohřbu jednotlivce bylo vůbec někdy těžko hledat; boje probíhaly v červnu a v červenci, takže mrtví museli být pohřbeni co nejrychleji, ve většině případů přímo na bojištích.

Setkali jsme se při pátrání po neznámých pomnících i s tím, že u mnoha jednotlivých hrobů žádný kamenný pomník zřejmě nikdy ani neexistoval, platí to zejména o pohřbech rakouských i pruských vojáků zemřelých v nemocnici; najdeme sice v matrice zemřelých zápis o úmrtí a pohřbu, ale na hřbitovech - markantní je to v Chrudimi - žádný pomník není a patrně ani nikdy nebyl, stačily zřejmě tehdy dřevěné kříže, a ty již dávno podlehly zubu času. Někdy zase naopak byl i na hromadném pohřebišti pomník zřízen. Všechny tyto možnosti se ve studii objeví.

*

V Evropě nenajdeme mnoho válečných míst, takto opatřených pomníky, památky na válku v roce 1866 jsou svým způsobem zvláštností našeho, původně ovšem rakousko-uherského prostředí. Protože víme, že rakousko-pruská válka rozhodla na dlouhou dobu o osudu Evropy, a protože si vytrvale myslíme, že o osudu Evropy (při nejmenším střední) se rozhoduje v Čechách, špatně se někteří z nás brání otázce, zda v tom snad není něco symbolického.

Poznamenejme tu snad, že válka v roce 1866 byla poslední válkou, v níž voják, to jest voják ve vojenském svazku, ne jako jednotlivec či skupina v odboji, nikořiv jako voják sice ve vojenském svazku, ale za vyhlášení války, stojí se zbraní v ruce na půdě české, hájil českou zem, byť byla ve svazku monarchie Habsburků.

Rozmístění zmiňovaných pomníků

V následující studii se objeví dvojí pomníky. Jedny souvisí s bojovou činností a jsou to tudíž hroby padlých, druhé jsou ty, jež byly zřízeny v důsledku smrti raněných vojáků v lazaretech. Aby se čtenář snáze orientoval, uvedeme přehled míst bojů, v souvislosti s nimiž pomníky zmiňované ve studii vznikly. Čtenář tu ovšem bude postrádat velké a tudíž známější boje, jež zná z četby nebo z návštěvy bojišť, leč ty pomíjíme proto, že pomníky v jejich okolí registruje literatura. Uvádíme pouze ty boje, jež jednak zmiňujeme v textu, a z nichž zmiňujeme nějaký pomník. Jde vesměs o menší srážky, namnoze pouhé přestřelky předvojů Prusů s předními strážemi či zadními voji Rakušanů s jedním mrtvým a několika raněnými.³⁾

3) Výběr z literatury k rakousko-pruské válce viz pozn. 1. Přehled srážek podle *Österreichs Kämpfe* III, Přílohy: Listina ztrát, s. 10; *Österreichs Kämpfe* IV, Přílohy: Listina ztrát, s. 3 n.

23.6. u Starého Habendorfu

23.6. u Rochlic

24.6. u Dlouhého Mostu

02.7. u Praseku

05.7. u Pardubic a u Chrudimě

Nicméně všechny tyto uvedené srážky znamenaly zabitě a pohřešované (jež bylo většinou třeba pokládat za mrtvé) a pro rodiny těchto vojáků nepochybně nebylo důležité, zastihla-li smrt jejich syny, manžely, otce či bratry ve velké bitvě, nebo v malé srážce.⁴⁾

Stručně o průběhu války

Chceme-li se po hrobových památkách z rakousko-pruské války poohlédnout kvalifikovaně, nebude asi od věci, věnovat pozornost také jejímu průběhu a do jistých podrobností některým vojenským reáliím. Jednotlivé pomníky, s nimiž se seznámíme, se tím včlení do průběhu bojů a celkově to snad čtenáři přinese i něco nového do jeho obrazu rakousko-pruské války.

V červnu a v červenci roku 1866 bylo Rakousko nuceno vést válku na dvou frontách. Jedno válčiště bylo na jihu proti Itálii, jež šla do války jako spojenec Pruska; jejím cílem bylo získání Benátska, patřícího v té době ještě k Rakousku. Na jihu vyšli z bojů na zemi i na moři Rakušané sice jako vítězové, nicméně ale jednou z podmínek mírové smlouvy s Pruskem bylo odškodnění italského spojence, Benátsko bylo proto postoupeno italskému království. Tři rakouské armádní sbory, tvořící Jižní armádu, operující v Lombardii proti Italům, pochopitelně na severním válčišti chyběly.

Na tomto severním válčišti bojovali na jedné straně Prusové, na druhé Rakušané a jejich spojenci, to jest některé německé státy. Formálně totiž vedl válku s Pruskem Německý spolek, jehož bylo Rakousko členem a jehož některé státy stály na straně Rakouska proti Prusku, jež bylo rovněž členem

4) Mrtví z velkých bitev i z menších srážek byli pohřbíváni porůznu. Někde přímo na bojišti, někde na civilním hřbitově, někde na vojenském hřbitově. Některé vojenské hřbitovy vznikly dodatečně poblíže bojišť koncentrací exhumovaných hrobů. V místech, kde byly lazarety, nacházíme na hřbitovech jak hroby jednotlivců, tak hroby hromadné.

Poznamenejme též, že pomníků z rakousko-pruské války v roce 1866 je tolik, že pouhé jejich shlédnutí vyžaduje si množství času a mnoha ujetých a odchozených kilometrů; pochybuji, že existuje mezi ať profesionálními, ať amatérskými znalci problematiky rakousko-pruské války byt' jediný člověk, jenž by byl shlédl alespoň v Čechách a na Moravě tyto drobné stavební památky všechny. Nadto: Ostatně ani neexistuje centrální soupis těchto drobných památek z území Čech a Moravy, k dispozici jsou zatím jen dílčí soupisy starší i novější provenience pro některá bojiště.

Německého spolku.⁵⁾ Ty (německé) státy Spolku, jež proti Prusku válečně vystoupily, byly však poměrně snadno poraženy Prusy na půdě Německa a do bojů v Čechách a na Moravě nezasáhly. Až na jeden z nich. Bylo to Saské království, jehož branné síly - v počtu a organizaci armádního sboru - ustoupily ze Saska do Čech a bojovaly po boku Rakušanů až do hořkého konce. Pro výsledek války byly tudíž rozhodující boje v Čechách a na Moravě, v užším slova smyslu pak pouze boje v Čechách, kde se odehrály všechny pro výsledek války významné srážky.

*

Válka v roce 1866 byla časově krátká. Ohlášení nepřátelství bylo Rakušanům z pruské strany předáno 21. a 22. června, příměří bylo uzavřeno ke dvanácté hodině polední 22. července, preliminář mírové smlouvy byl sjednán 26. července v Mikulově, mírová smlouva byla podepsána 23. srpna 1866 v Praze. Poslední pruské jednotky opustily území rakouské monarchie 19. září.

Pro polní tažení do Čech byla pruská válečná moc rozčleněna do tří skupin, jimiž byly První, Druhá a Třetí armáda, zvaná Labská (*Elbearmee*). Tato Labská armáda nejprve obsadila Sasko a od 19. června byla velitelsky podřízena První armádě; od 4. července po bitvě u Hradce Králové operovala opět samostatně.

První pruská armáda postupovala do Čech na směru Zittau - Chrastava - Liberec - Sychrov - Turnov. Na jejím pravém křídle byla Labská armáda, jež postupovala Saskem, u Stolpen byla podřízena První armádě a táhla, stále jako pravé křídlo První armády, do Čech na směru Šluknov - Rumburk - Jablonné v Podještědí - Mimoň - Kuří Vody - Mnichovo Hradiště.

Třetí skupinou pruské válečné moci byla Druhá armáda, jež stála ve Slezsku (bylo tehdy územím Pruského království). Do Čech vnikla na třech směrech: Landeshut - Liebau - Trutnov - Dvůr Králové; Neurode - Broumov - Police nad Metují - Červený Kostelec - Úpice - Dvůr Králové; Glatz - Reinerz - Náchod - Dvůr Králové.

Rozkaz překročit hranice Čech dostali velitelé První i Druhé pruské armády 22. června s úkolem pochodu a boje na nařízených směrech, s cílem vyhledat spojení ve směru na Jičín.

Rakouská válečná moc na severu, tak zvaná Severní armáda, byla rozložena tak, že první armádní sbor a spojenecký sbor Sasů se formovaly

5) Cíl a rozsah studie nedovolují zabývat se touto problematikou středoevropských dějin podrobněji. Nejpřehlednější vyličení najde čtenář in: Urban, Otto: Vzpomínka na Hradec Králové.

v Čechách na řece Jizeře. Hlavní síly Severní armády byly shromážděny na Moravě v prostoru Olomouc - Brno, protože nebylo lze vyloučit postup Prusů přes Moravu přímo k Vídni. Ani Prusové zprvu nevěděli, zda Rakušané vpadnou z Moravy do Slezska, nebo zda se přesunou do Čech a odtud budou pochodovat k Berlínu.

Prusové volili vpád do Čech. V době, kdy První a Polabská armáda překračovaly hranice Čech a kdy již bylo zjevno, že těžiště válečných operací bude v Čechách, přesunovaly se rakouské hlavní síly, převážně po vlastní ose (ve vojenské terminologii to znamená pěšími pochody), z Moravy do severovýchodních Čech do prostoru soustředění Josefov - Dvůr Králové - Miletín.

Leč již v průběhu tohoto přesunu muselo jejich pravé křídlo, byly to šestý a desátý a posléze i osmý a čtvrtý armádní sbor, svádět dílčí těžké boje s pruskou Druhou armádou, pronikající do Čech z pruského Slezska. Tak došlo k bitvám u Vysokova, u Trutnova (pouze tam Rakušané zvítězili a vytlačili Prusy k hranicím), u České Skalice, u Svinišťan a posléze k boji o Dvůr Králové. Bojová hodnota všech čtyř sborů byla tudíž zasažena ještě před konečným soustředěním Severní armády.

V téže době svedly jednotky rakouského prvního armádního sboru a sboru Sasů v předpolí Jizery a na řece Jizeře řadu větších i menších potyček a srážek s První a s Labskou pruskou armádou, tedy s protivníkem více než dvakrát početnějším. Byly to boje u Kuřích Vod, u Podola a u Mnichova Hradiště; u Starého Habendorfu, u Rochlic, u Dlouhého Mostu a u Sychrova. Rakušané ztratili Turnov a Mnichovo Hradiště a spolu se Sasy ustoupili od řeky Jizery, opět s boji, zejména u Mnichova Hradiště a u hradu Kostí, k Jičínu.

Před Jičínem, na čáře Dolní Lochoy - Ohaveč - Prachov - Železnice, navázali Rakušané a Sasové znovu bojový dotyk s nepřítelem, tentokrát jen s První pruskou armádou. Z bitvy v důsledku rozkazu, dodaného opožděně, ustoupili předčasně a zbytečně přes Jičín k jádru rakouské Severní armády.

Mezitím se jednotky Severní armády z prostoru Dvora Králové přesunuly jižněji k řece Bystřici, spojily se s jednotkami ustoupivšími od Jičína a na výšinách severovýchodně od Hradce Králové zaujaly obrannou sestavu, v níž přijaly boj.⁶⁾

*

6) V pruské vojenské historiografii byla tato bitva pojmenována jako bitva u Sadové (*Schlacht bei Sadowa*), v rakouské vojenské historiografii jako bitva u Hradce Králové (*Schlacht bei Königgrätz*).

Saský sbor, maje v záloze osmý sbor rakouský, opřen o výšiny s Dolním Přímem a Probluzí na křídle levém, desátý a třetí sbor, opřeny o výšiny nad Mokrovousy, Dohalicemi, Sadovou, Sověticemi, Hněvčevsí a Benátkami na středu obranného postavení, čtvrtý a druhý sbor v tak zvaném obranném háku na křídle pravém, tak nastoupili v noci a ráno v úterý 3. července Rakušané a Sasové do bitevní linie, táhnoucí se v délce necelých šestnácti kilometrů od Nechanic téměř k Labi. Křídla postavení kryla vždy jedna divise lehké jízdy. Zálohou vrchního velitele, za bitevní čárou mimo dohled nepřítele, byly sbory šestý, jenž stál u Všestar a první, jenž stál u Rosnic (*...u Rosnic jsme se ranžirovali...*, říká účastník),⁷⁾ dále tři divise těžké jízdy a šestnáct baterií armádní dělostřelecké zálohy.

Zámyslem vrchního velitele Rakušanů bylo svést obrannou bitvu, převahou palby rakouského dělostřelectva otrást pruským středem, a protiútokem záloh na pruský střed bitvu rozhodnout. Jako by ovšem ignoroval Druhou pruskou armádu severně od pravého křídla.

Proti levému, sasko-rakouskému křídlu Severní armády šla do útoku pruská Labská armáda, proti středu šla do útoku pruská První armáda. Ode Dvora Králové postupovala k jihu Druhá pruská armáda, jejíž předvoj dorazil v poledne k pravému křídlu Rakušanů, k severnímu okraji bojiště.

V půl osmé ráno zahájila bitvu První pruská armáda útokem na středu. Její čelní divise zatlačily rakouskou přední linii, dobyly Sadovou a překonaly rozvodněnou říčku Bystřici, na níž ale byl jejich další postup oboustranně silnice Hořice - Hradec Králové zastaven palbou rakouského dělostřelectva a fronta se tu ustálila.

O něco severněji odtud rozpoutal se rozhořčený boj o les Svíb. Les několikrát vystřídal majitele. Pruská sedmá divise, útočící od Cerekvice a Benátek, pronikla do Svíbu a ovládla jej, ale čtvrtý rakouský sbor jej

Francouzská a po ní ruská literatura se držely pojetí pruského, proto v naší zejména učebnicové literatuře z minulých desetiletí převládá „bitva u Sadové“. Světová literatura však v posledních desetiletích přebírá spíše pojetí rakouské, „bitva u Hradce Králové“.

Sadová leží 14 km severovýchodně od Hradce Králové na říčce Bystřici, nad níž, alespoň v prostoru Sadové, Rakušané rozmístili jádra desátého a třetího sboru a kde došlo nejdříve k útoku První pruské armády na jejich obranné postavení. Bitva u Hradce Králové byla počtem kombatantů - po bitvě u Lipska v roce 1813 - druhou největší bitvou v devatenáctém století.

7) *František Teplý, tu dobu co desátník v c. k. rakouském 18. pěším pluku Velkoknížete Constantina, který k prvnímu armádnímu sboru přidělen byl.* - Archiv autorův, Materiál nadepsaný Teplý, František: Polní tažení roku 1866 proti Prusům.

dobyl zpět, leč za cenu těžkých ztrát a jen na kratičký čas, než útokem čerstvých sil les přešel znovu do rukou Prusů. Novým útokem dvou brigád druhého sboru se Rakušané pokusili les Svíb získat zpět, ale nakonec byli nuceni jej vyklidit, protože sbory čtvrtý a druhý opustily těmito útoky svá postavení a odkryly tak pravý bok rakouského obranného háku, kam v poledne začala zasahovat čela Druhé pruské armády.

Na levém křídle šel postup Prusů vpřed jen pomalu. Teprve ke druhé hodině odpoledne dobyly jednotky pruské Labské armády Sasy hájený Dolní Přím a poté i Probluz, ale nepodařilo se Prusům zcela obchvátit levé křídlo rakouské Severní armády a dovršit tak jeho obklíčení, proto také mohly jednotky rakousko-saského levého křídla v závěrečné fázi bitvy v relativním pořádku ustoupit převážně směrem na Pardubice.

Rozhodující byly tudíž jak na levém, tak na pravém křídle polední hodiny. Čelní divise Druhé pruské armády pronikly odkrytým pravým bokem rakouských postavení, hájeným jen jednou brigádou, do středu rakouské sestavy, ovládly ke druhé hodině odpolední výšinu s vesnicí Chlum a jejich předvoje vytlačily Rakušany z Rozběřic. Tím se Prusové dostali do zad pravému křídlu rakouského středu, třetímu sboru.

Jednotky vyčleněné z třetího sboru sice okamžitě podnikly protiútok od Lípy k Chlumu, ale dvě útočné skupiny byly zastaveny a stejně byla zničena osmihlavňová baterie hejtmána von der Groeben, jenž se pokusil přímou střelbou na malou vzdálenost zastavit útok pruské pěchoty od Chlumu k Lípě.

Nastala mezní situace bitvy. Na levém křídle stáli Prusové na dominantní výšině na Probluzi, proti ní, vklíněni do zad rakouskému středu, stáli Prusové na dominantní výšině chlumské a v Rozběřicích pod ní. Situaci mohl rozhodnout jen rasantní protiútok rakouských záloh. Pokládá se za chybu vrchního velitele, že neprovedl ihned masivní protiútok šestým a prvním armádním sborem najednou, ale že je nasadil postupně.

Nejprve dostala brigáda generála Pireta z prvního sboru rozkaz k útoku na Probluz. Pronikla sice na okraj obce, byla ale odražena a musela ustoupit. Úkol vzít Rozběřice a chlumskou výšinu útokem dostal sbor šestý. Rozběřice byly dobyty a brigáda generála Rosenzweiga vnikla do Chlumu, nepřišly jí však posily a byla odtud vytlačena. Útoky dalších dvou brigád šestého sboru proti Chlumu se rovněž zhroutily a znovu byly ztraceny Rozběřice. Velitel Severní armády viděl, že armáda musí z bojiště ustoupit.

Pro ústup bylo však nutno jak uvolnit prostor, tak zabránit Prusům v proniknutí do úvalu mezi Chlumem a Probluzí a úplnému obklíčení středu. Byl proto proveden ještě jeden protiútok na směru Rozběřice-Chlum, k němuž rozkaz dostal první sbor.

Hořící Rozběřice znovu přešly do rukou rakouské pěchoty - generál Poschacher padl tu v čele své brigády - ale nad Rozběřicemi, na jižních svazích chlumské výšiny, byly brigády prvního sboru za těžkých ztrát zastaveny palbou pruského dělostřelectva i pěchoty a obráceny na ústup.

Tím byl definitivně donucen k ústupu i rakouský střed. Neširokým prostorem mezi Chlumem a Probluzí musely za pruské palby ustoupit jak jednotky čelní linie, sbor desátý a části sboru třetího, tak zálohy, části šestého sboru a sbor první, jehož Abelova brigáda opouštěla bojiště jako poslední a kryla ústup. Viděno očima jednoho z vojáků prvního sboru, „...nejméně deset regimentů táhlo vedle sebe. Pruská děla do nás začala pálit a vyorávala brázdy. Nakláněl jsem se za pochodu do levé strany a viděl jsem to vlastníma očima. Když to však nějakou dobu trvalo, tak jsme se rozprchli a každý běžel sám, takže jsme již neposkytovali takový cíl...“⁷⁾

To již směrem ke Střezeticům a Dlouhým Dvorům vyjíždělo šest pluků pruské jízdy k pronásledování ustupující rakouské pěchoty, proti nimž vyrazily do protiútku rakouské jízdní zálohy v počtu pěti pluků. Současně s tím vyjely k pronásledování tři další pluky pruské jízdy podél silnice ke Všestarům, kde se jim do cesty postavily další tři pluky rakouských jízdních záloh. Mezi Střezeticemi, Dlouhými Dvory a Všestary se tak rozpoutala velká jezdecká bitva - poslední ve válečných dějinách - v níž rakouští kyrysníci, dragouni, huláni a husaři pruskou jízdu zahnali a zamezili tak pronásledování ustupujících rakouských jednotek.

Poslední krytí ústupu pěchoty bylo dílem rakouského dělostřelectva, jež ustoupilo do palebných postavení mezi Předměřicemi a Hříbskem a palbou, trvající namnoze až do večerních hodin, zastavilo nepřítele na čáře Světí - Bříza - Charbuzice; mnohé baterie střelily do vyčerpání střeliva.

*

Ústup hlavních sil Severní armády dál se severně i jižně okolo pevnosti Hradec Králové. Tok Labe byl u pevnosti zadržen, takže se řeka v jejím předpolí rozlila a zaplavila je, řešení sice dobré pro pevnost, ale nešťastné pro ustupující jednotky. Severně od pevnosti přešly druhý a čtvrtý sbor po pontonových mostech, ale jižně od pevnosti mosty vybudovány nebyly a v zaplaveném předpolí pevnosti se část jednotek, většinou ještě kompaktních, rozpadla a pomíchala, takže došlo nejenom ke zmatkům, ale v zaplaveném území i ke ztrátám. - „... Přiběhl jsem k náhonu plnému vody, kde jsem viděl hrozně věci. Plným tryskem přijelo šestispřežní dělo a vjelo do náhonu, chtělo ho přejet, ale koně se potopili i s lidmi a po děle a topících se koních přebíhali prchající vojáci na druhou stranu. Dostal jsem se k Labi, tisíce vojáků se tu utopilo, já ale uměl plavat a i když jsem byl raněn, dostal jsem se šťastně na druhý břeh.“⁷⁾

Ústup z bojiště byl nařízen ve směru na Holice, na Vysoké Mýto a dál na Moravu k Olomouci. Některé jednotky, zejména část saského sboru, části sborů šestého a osmého, tři divise těžké jízdy (s výjimkou brigády Windischgrätzovy), první divise lehké jízdy a značná část vozatajstva ustupovaly však přímo k jihu na Pardubice a teprve potom se některé z nich stahovaly na směr Vysoké Mýto - Litomyšl - Svitavy - Olomouc, kam byla dirigována hlavní síla Severní armády.

Od Olomouce pokračoval - ještě s dílčími boji - ústup Rakušanů přes Karpaty na západní Slovensko do údolí Váhu a k Prešpurku (Bratislavě). Desátý sbor a čtyři jízdní divise dostaly během ústupu rozkaz přesunout se k Dunaji přímo a vytvořit opevněné předmostí Vídně.

*

Předvoje pruských sil zahájily postup z prostoru bojiště u Hradce Králové na jih již 4. července, druhý den po bitvě. Předvoje Labské armády postupovaly k Rohovládově Bělé a na čáru Opatovického kanálu, východněji směrem na Libčany, Lhotu a Libišany.⁸⁾ Z Druhé pruské armády přesunula se jízdní divise generálmajora Hartmanna 4. července k Opatovicům. Její průzkumné hlídky se pohybovaly na směrech k Bohdanči a k Pardubicům a hlásily, že u Pardubic se během noci dostaly do rakouské palby, že dřevěný most přes Labe hoří a kolejový svršek železniční trať u Rosic je zničen. Ráno 5. července překročila jízda generálmajora Hartmanna u Hůrek Labe a vnikla do Pardubic.

Hlavní síly Prusů zahájily postup o dva dny později, směřující za ustupující rakouskou Severní armádou jednak k Olomouci, jednak přímo k Vídně.

S Itálií uzavřelo Rakousko ihned příměří a zahájilo jednání o odstoupení Benátska, takže mohlo přesunout dva sbory z jižního válčiště na sever, kde ustoupivší Rakušané a Sasové stáli s hlavními silami na Dunaji mezi Bratislavou a Vídní. Oba protivníci uvažovali o možném míru, ale na obou stranách nechyběli ani stoupenci pokračování ve válce. Nikdo však, jak na rakouské, tak na pruské straně, nedovedl zaručit ani vítězství, ani porážku.

8) Podle rakouských a pruských oficiálních zpráv došlo k pohybu Prusů z bojiště na jih až 4. července, nicméně Josef Dobiáš, evangelický pastor v Bukovce, říká ve svých zápiscích z oné doby, že to bylo již 3. července o desáté hodině večer, když do jeho fary vnikla tříčlenná hlídka Prusů s otázkou, kde je nepřítel. Bukovka je čtyři kilometry severozápadně od Bohdanců. Budeme-li předpokládat, že nedošlo k omylu v datu, (poznámky jsou však den po dni v denním kalendáři), musela by to být průzkumná hlídka některé jednotky Labské armády a pruský pohyb k jihu by byl ještě dřívější. - SOkRA Pardubice, fond Rukopisy, Válka v roce 1866, sign. 44, pod datem 3. července.

S Pruskem bylo nejprve dohodnuto příměří a předběžné podmínky míru. Po úvahách, zda přijmout mír, nebo vést válku dál, rozhodl se František Josef I. pro mír. Mírová smlouva mezi Rakouskem a Pruskem byla podepsána 23. srpna.

Předmět studie - pomníky

A nyní k vlastnímu předmětu studie, k pomníkům. Lze je rozčlenit do dvou okruhů.

První okruh jsou pomníky vojáků, padlých přímo v bojích. Zjistíme tu celou skupinu pomníků, související s prvními dny války ještě před bitvou u Hradce Králové. Větší část této skupiny pomníků je u Liberce, jeden z nich je v Pardubicích. Pomník v Metličanech se týká posledního dne před bitvou u Hradce Králové.

Další skupinu tohoto prvního okruhu tvoří pomník či pomníky, související již s ústupovými boji těsně po bitvě u Hradce Králové, tyto pomníky jsou či byly v Chrudimi.

Druhý okruh jsou pomníky vojáků, zemřelých v lazaretech. Nás však zajímají nikoliv ony lazarety v přímém okruhu větších bojiště či bojiště u Hradce Králové, nýbrž lazarety v Přelouči, v Pardubicích, v Chrudimi a ve Vysokém Mýtě, ať již pomníky v těchto místech patřily či patří ustupujícím Rakušanům či postupujícím Prusům.

Poznamenejme pro úplnost, že studie se zabývá vysloveně pomníky, to jest drobnými stavebními památkami, ale v prostoru, v němž se pohybujeme, mohou být také hroby bez pomníků, až dosud neidentifikované. Nade všechnu pochybnost jsme je zjistili v Chrudimi, ale nelze zcela vyloučit takové hroby i na jiných hřbitovech. Naproti tomu jsme narazili na tradici o pohřbu vojáků z války v roce 1866, a to v Mikulovicích, ale jak ukázaly písemné prameny, zřejmě neopodstatněnou.

Obsažnost či neobsažnost pramenného materiálu vytváří ve studii jistotu disproporcí jevící se tak, že zatím co doprovodný komentář ke vzniku prvního okruhu pomníků, pomníků z bojů, bude obširnější, doprovodný komentář ke druhému okruhu pomníků, pomníků vojáků zemřelých v lazaretech, bude podstatně stručnější.

Pomníky z ústupových bojů v prostoru od Liberce k Chrudimi

1. Do bitvy u Hradce Králové

Pomníky u Liberce a v Pardubicích

Začneme pomníky patřícími padlým z prvních dnů bojů. Výchozím objektem, jenž nás do problematiky uvede, je hrobový komplex rodiny

doktora Františka Markla na starém hřbitově v Pardubicích.⁹⁾ V tomto hrobovém komplexu je kromě pomníku doktora Markla a desek jeho tchána a jeho syna pomník s několika jmény. Je to major Franz von Panz, Zdenka von Panz, rozené Marklové, vdova po majorovi, jež manžela přežila téměř o třicet let, její matka Josefina Marklová a dvě nedospělé dcery. Historie měšťanské rodiny devatenáctého století v několika jménech.

Nápis na pomníku návštěvníkovi říká, že major Franz von Panz padl 24. června 1866 ve srážce u Dlouhého Mostu. Totéž řekne listina válečných ztrát, z níž také zjistíme, že major Franz von Panz nebyl sice v rakousko-pruské válce na českých bojištích prvním padlým vojákem, ale mezi prvními padlými byl, a byl vůbec prvním císařsko-královským důstojníkem, zabitým v polním tažení proti Prusům. Lze o něm a okolnostech jeho smrti zvědět něco bližšího?

*

Stálé armády, jednotky vojska, sloužící i v době míru, a tím i stálý pobyt vojska ve městě či na vesnici v mírových dobách přinesla Evropě až doba po třicetileté válce. Stálé armády se staly jednou ze součástí soustrojí absolutistického státu a stálou armádu, složenou z pluků pěchoty, jezdeckta a dělostřelectva, měla tudíž i habsburská monarchie. Tím se stala některá města trvalými sídly vojenských posádek. Jedním z takových měst, téměř vždy s posádkou útvaru jízdy, byly od roku 1660 také Pardubice.¹⁰⁾

9) V roce 1510 byl v Pardubicích, tehdy na okraji Dlouhého čili Zeleného předměstí, postaven kostel sv. Jana Křtitele a okolo zřízen hřbitov. V roce 1866 se pohřbívalo ještě na tomto hřbitově, jež ovšem již přestával být na okraji města. Proto bylo v roce 1883 založeno nové pohřebiště, tehdy daleko za jižním okrajem města u Nových Jesenčan, je to onen shora řečený „starý“ hřbitov; na hřbitově u kostela sv. Jana Křtitele pohřby přestaly. Na východním okraji bývalého jeho areálu vznikla později nová školní budova a současně s její stavbou byl arál bývalého hřbitova přeměňován v letech 1903 - 1913 v park. - Sakař, Josef: Dějiny Pardubic IV, s. 236.

Stojíme-li v ulici Pod břízkami před pardubickým krematoriem a díváme-li se k východu, máme před sebou vchod do pohřebiště z roku 1883, vchod na „starý“ hřbitov, „starý“ proto, že jižně, dosud oddělen zdí, sousedí s ním pozdější „nový“ hřbitov. Mladší generace v Pardubicích většinou již toto rozdělení na starý a nový hřbitov neznají.

Hrobový komplex, v němž je na „starém“ hřbitově pohřben major von Panz, je hrobka u západní ohradní zdi tohoto hřbitova, šestá, počítáno k jihu od hlavního vchodu. Pohřben je tu major von Panz vlastně již na místě třetím; poprvé byl pohřben v Dlouhém Mostě, potom převezen do Pardubic na hřbitov u sv. Jana Křtitele (viz pozn. 19) a v souvislosti s pohřbem Zdenky Panzové v roce 1894 byly sem od sv. Jana Křtitele přemístěny pozůstatky i celý hrobový komplex.

10) Sakař, Josef: Dějiny Pardubic II, s. 247 n.

Kasárna dnešního typu, poschod'ové bloky, se začala stavět až ve druhé polovině sedmnáctého století, a to zprvu jenom pro pěchotu a pro dělostřelectvo, nikoliv pro jízdu. Ta bývala, namnoze až do druhé poloviny devatenáctého století, rozmístěna v některých vesnicích v okolí města tak, že vojáci, vždy jeden či dva, byli i s koňmi rozděleni po usedlostech, důstojníci bydleli u představeného nebo na faře. V blízkém městě bylo pouze velitelství pluku s jednou, nejvýše dvěma eskadronami. Tak tomu bylo až do druhé poloviny devatenáctého století i v Pardubicích.

A tudíž ještě v roce 1866, v době, do níž spadá náš výklad, nestála v Pardubicích výrazná bloková poschod'ová kasárna, jak jsme na ně dnes zvyklí. Areál tehdejších přízemních kasárenských budov táhl se po okraji starého města, nad vodním příkopem na místě bývalých hradeb. Začínal před kostelem sv. Bartoloměje, přerušen byl vstupem do města Zelenou branou, šel dál k ohybu bývalých hradeb proti dnešnímu divadlu, kde tvořil oblouk a pokračoval směrem k řece Chrudimce. Podstatnou jeho složkou byly stáje pro koně a budova kryté jízďárny na úrovni dnešního Komenského náměstí, jíž areál kasáren končil.¹¹⁾

Vojíní a poddůstojníci spali v přístěncích u stájí, hygiena byla primitivní. Ne nadarmo se ostatně ve vojenské terminologii rakouské armády - terminologii německé, neboť jazykem velení byla němčina - voják bez hodnosti, vojín, nazýval *der Gemeine*, to jest prostý (odtud slovo „kmán“); i to

11) Ony nejstarší kasárenské budovy ze sedmnáctého století se vesměs nedochovaly. Po zboření kasáren v Praze v Brusce (1930) a na Újezdě (1932), pocházejících z let 1683 a 1707, je patrně nejstarší dochovanou kasární budovou staré jádro uliční fronty kasárenského komplexu v Čáslavi, pocházející z počátku šedesátých let osmnáctého století a přestavěné do dnešní podoby v roce 1847. V době josefínských reforem v desetiletí 1780 - 1790 byla na kasárna adaptována řada budov zrušených klášterů, některé k tomuto účelu sloužily donedávna či slouží dodnes. - Srv. Teplý, Jaroslav: Československá armáda a posádka v Pardubicích v letech 1935 - 1938, s. 96, pozn. 3, kde literatura.

Na sklonku třicetileté války se Pardubice osvědčily jako pevnost a statut pevnosti jim zůstal hluboko do osmnáctého století. Až teprve, když v souvislosti s válkami s Friedrichem II. byly proti Prusku postaveny nové pevnosti, Josefův a Hradec Králové, přestaly být Pardubice pevností a na místě starého městského opevnění vzniklo v roce 1776 nové vojenské zařízení, kasárna. Kasárna charakteristická pro kavalerii, jejich hlavním provoznímu fondem byly stáje a krytá jízďárna. Ubytování vojska sloužila tato kasárna do roku 1894. - Sakař, Josef: Dějiny Pardubic IV, s. 35 pozn. 1 a 9, s. 62, s. 220; reprodukce plánu Pardubic z roku 1848 I: 6500 za s. 16 (originál - Schwarz, Anton: Situační plán zámku a města Pardubic, SOKrA Pardubice, fond Sbirka map a plánů, sign. Pce I/06).

vyjadřovalo obsah pojmu. Životní podmínky vojáka, sloužícího od roku 1771 celoživotně (před tím se pluky doplňovaly verbováním), od roku 1811 čtrnáct a od roku 1852 osm let, byly nepředstavitelně tvrdší než dnes.

Důstojníci bydlili po městě, svobodní často v podnájmu u měšťanských rodin. Ženatí důstojníci si drživali celý byt, ale vlastnit svůj dům - pokud ho nevyženili - se však většině z nich nevyplatilo. Důstojník sice často sloužil u jednoho pluku dlouhá leta, ale pluky samy posádková místa po čase měnily a důstojník proto mnohdy realizoval svůj dům - byl-li mohovitý - obvykle až tehdy, když jej věk přinutil uvažovat o pensionování a tedy i o místě trvalého pobytu.

V roce 1866 byl v Pardubicích již dvanáctým rokem posádkou 9. pluk husarů knížete z Lichtenštejna.¹²⁾ Velitelství pluku bylo ve městě, jedna eskadrona byla ubytována v popsanych kasárnách, tři eskadrony byly po vesnicích v okolí Pardubic, jedna eskadrona byla v Přelouči a po vesnicích v okolí, jedna eskadrona byla v Dašicích a po vesnicích v okolí.

Mužstvo pluku lichtenštejnských husarů bylo převážně maďarské, protože pluk, jako všechny pluky husarů, se doplňoval v Uhrách. Rakouská armáda nebyla organizována teritoriálně, protože habsburská monarchie měla starou praxi, uplatňovanou zejména po roce 1815, umísťovat vojsko jinde, než odkud voják pocházel. V Čechách tudíž sloužili Maďaři, Rumuni a Slováci z Uher a Poláci z Haliče, v Uhrách a v Itálii vojáci z Čech a tak podobně. Voják sice tak poznal kus světa, ale toto poznání cílem monarchie nebylo, protože platilo - jako vždy - *divide et impera*, rozděl a panuj!

Major Franz von Panz jako důstojník v pluku lichtenštejnských husarů velel v roce 1866 páté eskadroně.¹³⁾ Rodák z Brna, bylo mu čtyřiatřicet let, byl ženat, otcem šestileté dcerky, druhá zemřela ještě před válkou. Majorova

12) V rakouské armádě měl každý pluk svého majitele. Původně - toto „původně“ sahá až do třicetileté války - šlo o skutečného majitele, to jest zřizovatele a vydržovatele pluku. Po tereziánských válkách s Pruskem provedla habsburská monarchie rozsáhlou reorganizaci branných sil a majitelství pluku se stalo víceméně čestnou titulární záležitostí. Do této doby patří i číslování pluků, zavedené v roce 1769. Nicméně označování pluků podle majitele a nikoliv číslem bylo zcela běžné i v nevojenské veřejnosti, srv.: - 12.8.1866: *Gustav Wachsmann, nadporučík v pěším pluku Coronini...* - SOA Zámorsk, fond Sbirka matrik: farní úřad Pardubice, Kniha zemřelých c. k. krajského města Pardubic 1851 - 1869, sign. 1533, s. 99; *Škorpil, Václav M.*: O lidu jezdeckém, s. 101.

13) Organisačně odpovídala v rakouské armádě eskadrona jízdy setnině pěchoty a baterii dělostřelectva. Stejně tak v československé armádě v letech 1918 - 1939. Srv. *Teplý, Jaroslav*: Československá armáda a posádka v Pardubicích v letech 1935 - 1938, s. 100, pozn. 19, kde literatura.

manželka Zdenka byla dcerou zdejšího lékaře, doktora medicíny Františka Markla.¹⁴⁾ Major byla v rakouské armádě vysoká hodnost, a byl-li Panz majorem nedlouho po třicítce, čekala jej jistě vojenská kariéra, ale osud tomu chtěl jinak. K válce se zřetelně schylovalo po několik měsíců, skrytěji po dva roky. Vypukla v červnu roku 1866 a pluk lichtenštejnských husarů opustil Pardubice. Táhl do pole.

*

V Ordre de bataille císařsko-královské operační Severní armády byl 9. pluk husarů knížete z Lichtenštejna zařazen do brigády, jíž velel plukovník Johann von Appel, ta pak do sestavy první divise lehké jízdy generálmajora Leopolda barona von Edelsheim-Gyulai, požívajícího ve vojsku pověsti iniciativního a schopného velitele. Edelsheimova divise byla přidělena k uskupení, utvářenému z prvního armádního sboru a ze sboru Sasů, k uskupení, jemuž byla přikázána čára řeky Jizery se svým předpolím.

Do zahájení nepřátelství byla první divise lehké jízdy rozložena v širokém oblouku od Cvikova k Aderšpachu s úkolem pozorovat hranice. Brigáda plukovníka Appela byla nejdříve komandována ke Dvoru Králové, ale ještě před zahájením nepřátelství dostala jako úkol střežení čáry od Nové Vsi u Chrastavy po Trutnov. Z této čáry byl 9. pluku husarů přidělen úsek od Nové Vsi přes Machnín a Hrubý Rohozec k Železnému Brodu; s vypuknutím nepřátelství stal se tak pluk jednou z jednotek lehkého krytu a vysílal své čety a eskadrony do postavení předních stráží k Tanvaldu, k Frýdlantu a k Chrastavě,

Masivní obrana hraničních přechodů však úkolem první lehké jízdní divise nebyla. Jednak se k tomu lehká jízda nehodila, byvší určena a cvičena zejména ke krytí křídel a k průzkumu, ale především: Velení Severní armády s masivní obranou hranic vůbec nepočítalo a proto také nebyly hraniční přechody bráněny; operačním cílem velení Severní armády bylo soustředění

14) MUDr. František Markl, * 1807 v Rohozné u Nasavrku, † 1884 v Pardubicích. Po gymnasiálních studiích promoval na universitě ve Vídni, od roku 1837 působil v Pardubicích, kde mu patřil dům č. 9 v Zámecké ulici, v němž bydlel a v němž provozoval lékařskou praxi. V Pardubicích se po celý život veřejně exponoval a požíval tu značné vážnosti. V roce 1848 byl lékařem pardubického praporu Národní gardy, v roce 1851 byl správcem nemocnice, v roce 1861 byl zvolen do městského zastupitelstva, od roku 1864 do roku 1880 byl členem *deputace městské školy reálné*, správního orgánu magistrátu nad městskou reálkou, dokud nebyla postátněna. - Sakař, Josef: Dějiny Pardubic, I s. 209, 216; II s. 45 pozn. 6; s. 133 pozn. 6; s. 141 pozn. 5; III s. 170, pozn. 2, 173; IV/2 s. 190.

sil na vnitřní linii, než bude svedena veliká bitva.¹⁵⁾ Že se průběh tažení vyvíjel zcela jinak, víme. Poznamenejme, že Prusové byli absencí odporu při přechodu hranic velmi překvapeni, české veřejné mínění bylo překvapeno neméně a bylo velmi zklamáno tím, že Severní armáda nebránila nepříteli ve vstupu do země.

15) Operačním cílem velení Severní armády bylo soustředění sil na vnitřní linii, než bude svedena veliká bitva. Průběh tažení se ale vyvíjel jinak.

Rakouská Severní armáda sice na vnitřní linii operovala, ale jak jizerská skupina, tak zejména pravé křídlo Rakušanů, byly vtaženy do bitev dříve (Kučí Vody, Mnichovo Hradiště, Kost, Jičín; Vysokov, Česká Skalice; Trutnov, Střítež, Nový Rokytník; Svinišťany, Dvůr Králové), než k soustředění sil došlo. Ztráty Rakušanů v těchto prvních srážkách byly úžasně, někdy až čtyřiapůlkrát vyšší (u důstojníků byl poměr ještě nepříznivější) než ztráty Prusů. Důsledkem toho bylo, že ze sedmi sborů Rakušanů a jednoho sboru Sasů pouze dva rakouské - třetí a druhý - šly 3. července do bitvy u Hradce Králové jako intaktní, ostatní utrpěly značné ztráty již v předchozích bojích; je tudíž otázkou, zda některé jednotky byly po těchto ztrátách vůbec ještě bojeschopné. O to více je ovšem nutno ocenit jejich vojáky.

Příčinou ztrát Rakušanů byla převaha palby pruské pěchoty. Ta byla vyzbrojena puškou nabíjenou zezadu, (jednorannou ovšem), sice s menším účinným dostřelem a s menší průbojností, ale s větší rychlostí palby. Rakouská pěchota měla pušky sice s větší průbojností a s větším účinným dostřelem, ale s mnohem nižší rychlostí palby, nabíjenou zepředu. Pruský pěšák vystřelil za minutu pět až sedm ran, rakouský pěšák jednu, snad i dvě.

Takticky byli Prusové na rozdíl od Rakušanů vycvičeni jinak. Čtyři pruské pěchoty se již rozvíjely a mohly tak manévrovat pohybem i palbou, kdežto v palbě pomalejší Rakušané manévrovali především pohybem, masivním útokem na bodák. A přecvičit rakouského pěšáka na bojišti ovšem již možno nebylo a také to žádnému rakouskému důstojníkovi nepřišlo na mysl. Něco jiného je, že rakouští důstojníci o těchto rozdílech a nevýhodách věděli, o to víc je nutno ocenit jejich bojové chování. Důkazem toho, že se Rakušané učili ze svých chyb ze dne na den, jsou rozkazy velení, klást důraz na palbu dělostřelectva, jež mělo v bojích lepší palebné výsledky než dělostřelectvo pruské.

Pokud se ovšem v literatuře tu a tam setkáme s míněním, že rakouští dělostřelci měli dobré palebné výsledky, protože cvičili a měli proto i vyměřeny vzdálenosti a výtýčeny vztažné body v terénu, v němž později bojovali, jde o čirý nesmysl, protože ze stotřiatřiceti baterií rakouského polního dělostřelectva byly posádkou blíže bojišť pouze baterie dvě, jedna v Hradci Králové, jedna v Josefově. Příčina byla jinde: Rakouští dělostřelci měli dobrý výcvik a také lepší dělový materiál, protože kanony rakouského dělostřelectva měly rýhované hlavně, kdežto u části pruských děl byly ještě hlavně hladké; nadto pak, taktické vedení rakouských baterií bylo mnohem pružnější a odvážnější.

Jenomže, byla to doba, kdy bitvu rozhodovala pěchota, přesněji řečeno palba a pohyb pěchoty, a v tom byli Prusové jak zbraní, tak taktickým výcvikem a vedením lepší. Nemluvě tu už vůbec o strategicky nevýhodné situaci Rakouska, již byla válka na dvou frontách, a nemluvě tu o některých operačních pochybeních rakouského velení.

Po zahájení nepřátelství byla celá první lehká jízdní divise stahována k řece Jizeře k ještě ne zcela shromážděnému uskupení prvního sboru a Sasů; plnila tu úkol příznačný pro lehký kryt,¹⁶⁾ daný rozkazy z 16. a 20. června: „... na silnicích přicházejících z Lužice klást odpor, aby byl zpomalen postup nepřítelů... k čemuž bude však možná stačit pouhá demonstrace. Dodržovat hlavní úkol, napojení pokud možno intaktních jednotek na hlavní armádu. Budou-li tyto jednotky první lehké jízdní divise, prvního armádního sboru jakož i královských saských sil nuceny ustupovat před převahou nepřátelských sil, ustupují do dříve popsaného postavení armády“ [to jest Josefov - Dvůr Králové - Miletín]. Doplněk rozkazu došlý 24. června úkol precisoval: „Jmenované jednotky mají úkol stavět se na odpor nepřátelským útokům ze směrů Liberec a Jablonné. Při tomto úkolu budou podporovány od zatím přicházejících částí hlavních sil...“

*

16) Několik podrobností k organizaci rakouského jezdeckva: Kyrysníci, tehdy již bez kyrysů, tvořili těžkou jízdu, huláni, dragouni a husaři tvořili lehkou jízdu. Pluky těžké jízdy měly po pěti eskadronách, pluky lehké jízdy po šesti eskadronách (viz pozn. 14). Do pole táhl pluk se čtyřmi nebo s pěti eskadronami, jedna zůstávala jako náhradní v zápolí.

Divise jízdy měla obvykle dvě brigády po dvou plucích, ke každé brigádě byla přidělena osmihlavňová čtyřliberní baterie jízdního dělostřelectva, to jest s obsluhami děl v sedle, tím byla divise jízdy velmi pohyblivá. Jak jízdní, tak pěší brigádě velel plukovník nebo generál. Brigády nebyly číslovány a nesly jména svých přímých velitelů v poli.

Pluk husarů měl na válečných počtech 32 důstojníků, 878 poddůstojníků a vojínů, 812 koní, 15 povozů a polní kovářnu, eskadrona měla 149 koní; ne všichni vojáci ovšem konali polní službu v sedle a část koní sloužila jako tažná zvířata u trénu pluku.

První divise lehké jízdy, jíž velel generálmajor Leopold baron von Edelsheim-Gyulai, neměla brigády dvě, nýbrž tři (jedné z nich, v níž byl zařazen 9. pluk husarů, velel plukovník von Appel, tudíž *Brigade Appel*). Tabulkově měla první divise lehké jízdy 30 eskadron a tři osmihlavňové baterie čtyřliberních kanonů jízdního dělostřelectva.

U všech jednotek rakouské jízdy byl jezdec vyzbrojen šavlí nošenou u pasa a párem pistolí vlevo a vpravo v sedelních pouzdrech. První divise lehké jízdy zcela a druhá divise lehké jízdy zčásti byly však již přezbrojeny. Vojíní a poddůstojníci měli kromě šavle a pistolí karabinu, nošenou při jízdě na koni na zádech; jezdci mohli tak bojovat - a bylo toho i použito - sesednuti jako pěchota. - Meynert, Hermann: Geschichte des Kriegswesens und der Heerverfassungen III, s. 328 - 330; Österreichs Kämpfe im Jahre 1866 IV, Přílohy: Výkaz stavu, s. 20; Heidrich, Ernst: Der Kampf um den Swibwald am 3. Juli 1866, s. 175 - 178; Tuhý, Bohumír: Armády Rakouska, Saska, a Pruska. Organisaace, výzbroj a výstroj ve válce roku 1866, s. 29, 54 - 55; obr. 7, 14, 61 - 64.

U Cvikova předal pruský parlamentář oznámení o vypovězení války rakouské přední hlídce brigády plukovníka Fratričeviče 22. června, druhý den ráno překročila čela obou pruských armád, První a Labské, hranice Čech. Začalo nepřátelství.

Plukovník Fratričevič okamžitě jednal. Nařídil odvézt z Liberce železniční materiál a destruovat část železniční trati u Rychnova. Svým dvěma eskadronám 5. pluku husarů, stojícím u Jablonného a Cvikova, dal rozkaz, bude-li to nutné, ustupovat až k Mnichovu Hradišti. Sám se čtvrtou eskadronou vyrazil z Liberce vstříc páté a šesté eskadroně k Ostašovu, aby kryl jejich ústup od Chrastavy a od Mníšku, kde u obou obcí došlo k prvnímu bojovému dotyku s předvoji sedmé a osmé divise Prusů. Další přestřelka byla u Bedřichovky, kde, pod tlakem husarů z 5. pluku, posílených pátou eskadronou 9. pluku husarů (té velel major Franz von Panz) a čtvrtou a pátou eskadronou 10. pluku husarů, byl předvoj Prusů zastaven.

Ze severu od Mníšku se však blížily další silné pruské jednotky, protože polovina oné páté eskadrony 9. pluku vyjela na dominantní výšinu u Starého Habendorfu, je to dnešní Stráž nad Nisou, kde se střetla s pruskými dragouny, jež zahnela k Schönbornu, dnešní Krásné Studánce.

Starý Habendorf drželi Rakušané až do večera, ale před devátou hodinou večerní plukovník Fratričevič Ostašov vyklidil a za podpory zbytku 10. pluku husarů, povolného od Hodkovic, stahoval své eskadrony - opět s přestřelkami, jednou ve starém Habendorfu, druhou mezi Rochlicemi a Vescem (Dörfel) - zpět do Dlouhého Mostu, aby obsadil sedlo, jímž Prusové na svém dalším postupu museli projít.

V přestřelce při vyklizování Starého Habendorfu přišel o život první rakouský voják na této frontě v Čechách, četař Emerich Berta od 10. pluku husarů.

Deska na jeho hrobě, zasazená nyní v severní zdi kostela sv. Kateřiny ve Stráži nad Nisou, dřívějším Starém Habendorfu, líčí událost prostě a při tom plasticky; je jen nemnoho případů z rakousko-pruské války, kdy bychom takto znali podrobnosti o jednom člověku, a ze sepulkrálních památek, jež znám, je to vůbec jediná. V překladu zní takto: Zde odpočívá Emerich Berta, četař c. k. 10. husarského pluku, 5. eskadrona, 2. divise, narozený v Ladeny v Uhrách, jenž 23. června 1866, večer v 10 hodin, na rohu stodoly usedlosti č. 27 ve Starém Habendorfu byl pruskou přední stráží raněn do ruky a do prsou, při ústupu s 5 kamarády v důsledku převahy nepřítelce,

u hřbitovní brány klesl s koně, 24. června 1866, po mnohahodinovém bolestném boji se smrtí, ráno o 1 1/2 hodině, první v této válce, zemřel čestnou smrtí. Kéž Bůh odmění mu jeho obět pro císaře a vlast!

Textem je deska nebývale obšírná. Jednak to byl vůbec první voják zabítý ve válce, a také sám boj o Starý Habendorf musel být pro zdejší obyvatele životním zážitkem, protože smrt maďarského husara vypsal na náhrobníku do podrobností a velmi důstojně.¹⁷⁾

17) Podle listiny ztrát byl prvním rakouským padlým v této válce - řeči rakouské vojenské historiografie bylo to *tažení polní proti Prusům, Feldzug 1866 gegen Preussen* - voják od 6. pluku husarů, zabítý 22. června při boji předních stráží (*Vorposten-Gefecht*) u Sandhýblu, je to Písečné, okres Šumperk.

Pro šarvátku u Starého Habendorfu 23. června (*Scharmützel bei Althabendorf*) uvádí listina ztrát tři do zajetí upadnuvší zraněné Rakušany z 9. pluku husarů, ale žádného mrtvého.

Protože ale ve Stráži nad Nisou čili ve Starém Habendorfu je dochována hrobová deska četaře Emericha Berty, dokonce s popisem boje, je tato deska nepochybnou pramennou zprávou epigrafické povahy, nelze než domyslet, že raněný a via facti do zajetí upadnuvší četař je v počtu oněch tří raněných zajatých, a že jeho smrt, již jako zajatce (byť ne v zajateckém táboře), listina ztrát nezaznamenala. Emerich Berta byl tudíž prvním rakouským padlým vojákem v Čechách (což konec konců věděli tamní obyvatelé již v době jeho smrti či nedlouho po ní a na jeho pomníku to uvedli).

Poznamenejeme, že pokud se týká padlých, udávají listiny ztrát jmény pouze důstojníky, poddůstojníky a mužstvo pouze počty, takže byť listiny ztrát směřují k co největší přesnosti, neubránily se rozporům. Některé jsou vyložitelné, jiné nikoliv. - *Österreichs Kämpfe* III s. 41- 46; Přílohy: Listina ztrát, s. 10.

*

Ve Stráži nad Nisou, bývalém Starém Habendorfu je hrobová deska Emericha Berty umístěna na jižní zdi kostela sv. Kateřiny, okolo něhož byl v roce 1866 hřbitov, dnes již zrušený. Před touto deskou je ještě jeden pomník, zřízený později na paměť Emericha Berty a všech vojáků, v roce 1866 padlých v obvodu Liberce. Nelze nedodat, že obě památky i jejich okolí jsou - na rozdíl od jiných míst v Česku (termínu užívám výlučně ironicky) - ve vzorném pořádku. Originál desky na zdi kostela sv. Kateřiny zní:

Hier ruhet Emerich Berta Führer des k. k. 10 Huszaren Regm. 5 Esc. 2. Division gebürtig in Ladeny in Ungarn welcher, am 23. Juni 1866, abends 10 Uhr, am Eck der Scheuer der Bauernwirtschaft No 27 in Althabendorf vom preussischen Vorposten in die Hand und Brust verwundet, beim Rücktritt mit 5 Kameraden, wegen Uebermacht der Feinde, am Kirchhofthore vom Pferde sinkend, am 24. Juni 1866, nach mehrstündigem schmerzlichem Todeskampfe, früh 1 1/2 Uhr, der erste in diesem Kriege, den Tod der Ehre starb. Gott lohne ihm das Opfer für Kaiser und Vaterland!

*

Druhá přestřelka, již na rozdíl od zranění a smrti Emericha Berty neznáme v podrobnostech vůbec, odehrála se rovněž 23. června, nejspíše večer někde mezi Rochlicemi a Vescem. Rakušani, 10. pluk husarů, ztratili tu čtyři

V literatuře má o těchto prvních ztrátách nejvíce údajů Jedlička, Otakar: Boje v Čechách a na Moravě za války roku 1866 I - III. Velmi svědomitě pracoval s prameny, s oficiálními zprávami rakouského a pruského generálního štábu a k událostem měl časově a pro severovýchodní a východní Čechy i místně blízko, takže zachoval i některé cenné zprávy, jež ve štábních raportech nenajdeme a jež jsou potvrzeny epigrafickými prameny (viz níže Náchod a v pozn. 24 Chrudim). Ale mezery má tu a tam i on. Tak zejména nezmiňuje boj u Sandhýblu, takže jako prvního vojáka zabitého na rakouské straně uvádí - aniž zná jméno - rakouského husara s tím, že padl 23. června v púťce předních stráží u Starého Habendorfu a je tam pohřben; o existenci shora citovaného nápisu se však nezmiňuje.

Boj u Dlouhého Mostu a smrt majora von Panz v tomto boji Jedlička uvádí stejně s listinou ztrát ke 24. červnu, aniž by se zmínil o převozu mrtvého do Pardubic a o tamním hrobu.

Pro úplnost dodejme, že Otakar Jedlička jmenuje ještě jiného vojáka, zabitého jako prvního, či alespoň jako jednoho z prvních mrtvých, ovšem na jiném místě, a to v bojích proti Druhé pruské armádě u Náchoda. Byl to desátník Josef Souček z pěšího pluku č. 35, jenž ale padl až 26. června. Jeho pomník najdeme u silnice II/303 Náchod - Hronov u staré celnice. I nápis tohoto pomníku je epigrafickým pramenem, protože v listině ztrát tato přestřelka, a tedy ani žádný v ní zabitý voják, uvedena není. Poznamenejme, že na rozdíl od pomníků či desek ve Stráži nad Nisou, v Rochlicích, ve Dlouhém Mostě, Panzova hrobu v Pardubicích a pomníků v Chrudimi, patří pomník desátníka Josefa Součka k pomníkům registrovaným v novějších soupisech v literatuře. - Jedlička, Otakar: Boje v Čechách I, s. 70, pozn.; s. 75, pozn.; Mühlstein, Ludvík (red.): 1866 - Náchod, Česká Skalice, Josefov, s. 25, Přehled pomníků... č. 1 (Josef Souček).

*

V německém originálu textu desky má Emerich Berta hodnost *Führer*; je to hodnost užívaná u jezdeckva, odpovídající hodnosti *Zugsführer* u pěchoty, český termín je četař. Slova německého originálu desky: *5. Esc. 2. Division* znamenají: *pátá eskadrona ve druhé divisi*. Toto slovo *divise* v textu znamená toto: V rakouské armádě té doby dvě setniny pěchoty nebo dvě eskadrony jezdeckva tvořily tak zvanou *divisi* (česky nejspíše oddělení, *dividere* v latině je dělit).

Měl tudíž termín *divise* v organizaci rakouské jízdy dva významy: Jednak *divisi* v našem smyslu, to jest obvykle čtyřplukovou vyšší jednotku, jednak *divisi* jako taktické spojení dvou eskadron, v našem smyslu „malá jednotka“.

Naproti tomu pěchota v rakouské armádě té doby organizačně a terminologicky užívala termínu *divise* pouze pro toto taktické spojení dvou setnin, protože *divisi* jako vyšší jednotku rakouská pěchota neměla vůbec neměla a zavedla ji do své organizace až po prohrané válce s Pruskem.

muže, a to tři mrtvé a jednoho pohřešovali, při konečném součtu byl tento pohřešovaný prohlášen za mrtvého. Mrtvé vojáky z této druhé přestřelky připomíná deska, umístěná na kostele sv. Jana Křtitele v Rochlicích.¹⁸⁾

*

V noci na 24. červen zaujala první divise lehké jízdy obranné postavení v předpolí Jizery mezi Dlouhým Mostem a Turnovem. Její velitel, generál-major Edelsheim, jednotky zčásti vystřídal a organisoval obranu do hloubky tak, aby ve výhodném terénu mezi Dlouhým Mostem a Turnovem mohl vést boj na zdrženou. Nedostal ale požadovanou podporu pěchoty, takže vojáci jeho eskadron bojovali namnoze sesednutí jako pěšáci.

Operačně samostatné byly v roce 1866 brigády, takže rakouský armádní sbor se skládal ze čtyř brigád. Brigádu tvořily dva pluky pěchoty a jeden prapor myslivců.

Naproti tomu pruský armádní sbor měl obvykle dvě divise, v každé divisi dvě brigády, pruské divise byly tudíž čtyřplukové. Prohra v rakousko-pruské válce v roce 1866 přinesla v rakouské armádě nejenom přezbrojení na pušku nabíjenou ze zadu a změny v taktice pěchoty, ale také novou organizaci vyšších jednotek: Po roce 1866 se rakouský armádní sbor stejně jako armádní sbor pruský členil na divise, divise na brigády a brigády na pluky.

18) Listina ztrát má ke 23. červnu potyčku předních stráží u Rochlic (*Vorposten-Geplänkel bei Röchlitz*) s jedním pohřešovaným a se třemi mrtvými vojáky z řad mužstva od 10. pluku husarů. V popisu bojů - je to jiný text než listina ztrát - není však potyčka u Rochlic vůbec zmíněna.

Tuto potyčku připomíná deska na západním průčelí kostela sv. Jana Křtitele v Rochlicích, zřízená v roce 1896 na památku těch vojáků, kteří padli 24. června u obcí Dörfel a Langenbruck, nyní Vesec a Dlouhý Most, pohřbeni jsou v Rochlicích. Není však uveden počet pohřbených vojáků. Hřbitov u kostela sv. Jana Křtitele je v současné době již zrušen a likvidován.

Listina ztrát klade potyčku do 23. června, lokalizuje ji k Rochlicím, nikoliv k Vesci (Dörfel) a uvádí tři mrtvé a jednoho pohřešovaného. Promiskuitu místních jmen *Dörfel* a *Röchlitz* a záměnu denních dat 23. a 24. června na desce na kostele a v listině ztrát lze snad vysvětlit jednak tím, že obě lokality sousedí, jednak tím, že mezi událostí a vznikem desky uplynulo třicet let.

- *Österreichs Kämpfe* III s. 41 - 46; Přílohy: Listina ztrát, s. 10.

Text desky na kostele sv. Jana Křtitele v Rochlicích zní:

Gestiftet zur Erinnerung an die/am 24. Juni 1866 im Gefechte bei/Langenbruck, in Dörfel gefallenen und hier/begrabenen österreichischen Krieger

dem Militär Veteranen
Verein Dörfel

dem Krieger-Verein
in Röchlitz

im Juni 1891

V překladu: Věnováno na paměť 24. června 1866 v boji u Dlouhého Mostu, ve Vesci padlým a zde pohřbeným rakouským bojovníkům

Spolek vojenských
veteránů Vesec

od

Spolek bojovníků
Rochlice

v červnu 1891

První linii předjizerského postavení tvořil poměrně silně obsazený Dlouhý Most. Pod velením plukovníka barona Appela byly tu tři eskadrony 9. pluku husarů a pět eskadron 10. pluku husarů, z nichž v Minkovicích stála jako čelní hlídka polovina eskadrony. Druhá polovina této eskadrony, sesednuta, zabarikádovala Dlouhý Most. Pravé křídlo sestavy bylo kryto jednou četou husarů, levé křídlo bylo kryto první a pátou eskadronou 9. pluku husarů a na nejkrajnějším levém křídle ještě jednou eskadronou 10. pluku husarů. Ostatek 10. pluku stál za Dlouhým Mostem v záloze.

Druhou linii předjizerského postavení položil Edelsheim jako dvojitou čáru mezi Hodkovice a Sychrov, kam posunul od Daliměřic 1. pluk dragounů ze zálohy divise. Všude byl terén opatřen zásekami, osady barikádami a dělostřelecké baterie brigád Wallis a Appel zajely do palebných postavení na hoře Žemlov (kota 487 m Hrobka) u Jílového, aby mohly postřelovat na první čáře přístupy od Hodkovic k Turnovu. Jinudy pro Prusy cesta nevedla a terén tu umožňoval přinutit je palbou k rozvinutí a zdržování jejich postupu.

Do první linie, do Dlouhého Mostu, docházela okolo desáté hodiny z křídel sestavy hlášení: U Kokonína, Křížan a Osečné jsou pozorovány pohyby větších pochodových proudů nepřítele. Za nedlouho, před polednem, se ke středu sestavy blížila osmá pruská divise, táhnoucí od Liberce a směřující přímo na Dlouhý Most; její předvojová hlídka, eskadrona 6. durynského pluku hulánů, vytlačovala čelní hlídku rakouských husarů z Minkovic směrem ke Dlouhému Mostu.

Rakušané odpověděli okamžitým protiútokem a plukovník hrabě Pa-jačevič s první a major von Panz s pátou eskadronou husarů vyrazili proti postupujícím pruským hulánům. Zahnali je zpět, leč neustoupili včas - snad k tomu napomohl i zdejší členitý a špatně přehledný terén - a dostali se do palby nepřítele.

Bojechtivost rakouské jízdy doplatila, zde poprvé, nikoliv ale v této válce naposled, na rychlopalbu pruské pěchoty, jež postupovala za jízdou. Ztráty byly značné. Major Panz byl zasažen pruskou kulí do prsou a utrpěl smrtelné zranění, tři další důstojníci a patnáct z mužstva byli raněni lehce, jeden muž padl do zajetí a jeden byl pohřešován, raněno bylo i osm koní. Majora stačili jeho husaři ještě donést do vesnice a uložit ve školní budově, kde ale za krátko na to skončil.

Srážku u Dlouhého Mostu připomínají dva pomníky. Jeden je věnován majoru Panzovi a stojí na místě, kde byl smrtelně zraněn. Je to prostý jehlan a celek je velmi zpustlém stavu, litá ohrádka je poničena a nápisová deska chybí. Podle způsobu provedení pomníku bych za iniciátora pokládal důstojnický sbor 9. pluku husarů. Druhý pomník je všeobecného věnování padlým rakouským i pruským obětem boje 24. června 1866 u Dlouhého Mostu. Zřízen byl v roce 1905 a stojí v Dlouhém Mostě před školou.

Mrtvola majora Panze odpočívala v hrobě pouhých šest dnů, než rodina zařídila akci, v době války odvážnou a nebezpečnou, převoz do Pardubic. Ujal se toho Antonín Semonský z Pardubiček, hostinský a vůdce poutnických procesí, muž znalý světa a nesporně srdnatý, vždyť se jednalo o cestu do území obsazeného nepřítelem s nutností pohybovat se mezi dvěma válčícími armádami. Nebezpečím ostatně Antonín Semenský neušel, byl Prusy zadržen a protože jej měli za vyzvědače, hrozilo mu zastřelení. Nicméně vyvázl a svěřený smutný úkol se mu podařil, protože již 9. července byl major von Panz uložen do hrobu u kostela sv. Jana Křtitele v Pardubicích. Oni ti naši prapradědečkové nepatřili všichni k pánům Broučkům a otcům Kondelíkům, jak se nám tak často namlouvá.¹⁹⁾

*

Pruských sil přibývalo a jejich tlak na čelo obranné linie rostl, pročež se plukovník Appel okolo třetí hodiny z Dlouhého Mostu stahoval přes Hodkovice a Jílové na druhou čáru druhé obranné linie k Sychrovu, kde se jednotky vystřídaly, s večerem postavil řetěz předních stráží na čáře Vlas-tibořice - Paceřice - Frýdštejn - Malá Skála.

19) Podle listiny ztrát padl 24. června v boji u Dlouhého Mostu (*Gefecht bei Langenbruck*) jeden důstojník - je uveden jménem, je to major Franz von Panz - tři důstojníci a patnáct mužů byli v tomto boji raněni, navíc jeden voják z mužstva je veden jako pohřešovaný s poznámkou, že do května 1868 nebylo zjištěno, zda je voják živ, takže je tudíž třeba jej počítat rovněž mezi mrtvé. (Druhý pohřešovaný se stejnou poznámkou je veden u šarvátky u Rochlic.) - *Österreichs Kämpfe* III s. 41 - 46; Přílohy: Listina ztrát, s. 10; SOA Zámorsk, fond Sbírká matrik: farní úřad Pardubice, Kniha zemřelých c. k. krajského města Pardubic 1851 - 1869, sign. 1533, s. 96; srv. Rosůlek, František K.: Pardubicko - Holicko - Přeloučsko III, s. 513. K pohřbu majora Panze na hřbitově u sv. Jana Křtitele v Pardubicích viz též pozn. 9.

Ještě v dalších dvou dnech bojovalo se 25. června na první čáře u Hodkovic, kde Rakušané zdrželi postup Prusů, 26. června na druhé čáře u Sychrova, kde se jim podařilo totéž, v obou bojích s poměrně malými vlastními ztrátami.²⁰⁾ Teprve potom podle rozkazu ustoupili za řeku Jizeru k Březině.²¹⁾

20) Obhlídka terénu mezi Libercem a Jizerou vypoví, jak obratně bylo tu proti postupujícím Prusům využito terénu. Stojí za to k těmto bojům na zdrženou mezi Libercem a Jizerou citovat několik odstavců, týkajících se ovšem nikoliv boje u Dlouhého Mostu, ale následujících bojů u Hodkovic a u Sychrova:

„U Sychrova narazil Hornův přední oddíl [generálporučík Horn, velitel osmé pruské divise, 14. armádní sbor, První pruská armáda] na Rakušany, a sice na jízdní divisi barona von Edelsheim, hrdiny od Solferina. Tento zdatný a energický důstojník dal Prusům lekci o správné součinnosti jízdy a dělostřelectva. Zasadil své baterie s takovým úspěchem, že Hornovi skutečně nezbylo, než proti číselně slabším Rakušanům nasadit celou divisi [4 pluky, t. j. 22 praporů pěchoty]. Edelsheim ustoupil teprve tehdy, když Bedřich Karel [generál princ Bedřich Karel, velitel První pruské armády] přisunul jako podporu 7. divisi generálporučíka Eduarda Karla von Fransecky. Až potom se Rakušané s nepatrnými ztrátami stáhli k Jizeře.“ - Craig, Gordon A.: The Battle of Königgrätz, s. 65 (překlad autorův).

Ztráty Rakušanů v boji u Sychrova (*Gefecht bei Sichrov*) byly skutečně nepatrné - mužstvo: 6 raněných, 1 raněný padl do zajetí; koně: 1 zabitý kůň, 1 raněný kůň, 1 raněný kůň padl do zajetí. - Österreichs Kämpfe III, Přílohy: Listina ztrát, s. 11.

Zpráva rakouského generálního štábu říká, že první jízdní divise ustoupila na rozkaz generálmajora Edelsheima od Sychrova a aniž by byla nepřitelem ohrožována, přešla dvěma brody u Podola Jizeru a tábořila u Březiny a u Hoškovic. - Österreichs Kämpfe III, s. 55 - 56.

21) Na jižním cípu Březiny, asi 15 m od silnice II/610, je u bezejmenné vodoteče pomník s nápisem, že je tu hrob tří rakouských vojáků z roku 1866, příslušnost vojáků k útvaru uvedena není. Prameny nenasvědčují, že by tento hrob patřil vojákům z první lehké jízdní divise, protože ta opustila tábořiště u Jizery 28. června již ve čtyři ráno aby nastoupila pochod přes Kněžmost a Sobotku k Jičínu.

Mohlo by jít o padlé či až zde zemřevší raněné z boje o most u Podola večer 26. června 1866 a na místě také pohřbené, nebo (to spíše) o padlé z bojů na severním úpatí masivu Mužský 29. července. V tom případě by přicházel v úvahu III/45 pěší prapor, jenž spolu s praporem myslivců č. 29 (ten však v ten den tomu nasvědčující ztráty neměl) tvořil boční zajištění brigád Poschacher a Piret. Nejspíše ale lze tento hrob přisoudit praporu myslivců č. 22 z brigády Abele, jenž byl zanechán u Podola jako zadní voj brigády a na pochodu ke Březině a k Sobotce byl pak znepokojován pruskými hulány. Listina ztrát zaznamenává ke 28. červnu pro tento prapor ztrátu osmi vojáků z mužstva jako nezraněné zajaté a tři pohřešované. Hroby jsou u Březiny tři.

V literatuře tento pomník zachycen není; pro úplnost snad dodejme, že na hřbitově u kostela sv. Vavřince v Březině žádný (označený) hrob z roku 1866 není. - Österreichs Kämpfe III, s. 55 - 63; Přílohy: Listina ztrát, s. 11 - 12.

Pomník v Metličanech

Po ústupu od Sychrova tábořila první divise lehké jízdy 26. června večer u Březiny, Dneboh a Hoškovic a vytrvala v těchto tábořištích i ve dni následujícím. Potom prodělala sice krátkou, ale rušnou kampaň, započnuvší zajištěným pochodem k Jičínu a ukončenou aktivním zásahem do bitvy u Jičína. Od Jičína Rakušané a Sasové podle rozkazu ustoupili k jádru Severní armády. První divise lehké jízdy tak, že 30. června vyrazila ve tři ráno a pochodovala - zprvu v dotyku s nepřítelem - od Starého Místa ke Smidarům, od Smidar pak ještě před půlnocí směrem na Nechanice a odtud přes Přím ke Stěžerům, kam dorazila v neděli 1. července během dopoledne a mezi Stěžery a Kuklenami se utábořila. 1. a 2. července stavěla přední stráž první divise lehké jízdy, jejich stanovištěm byla řeka Bystřice. Oné neděle 1. července byl ve stráži 8. pluk husarů z brigády plukovníka Fratričeviče, 2. července nastupoval při rozdělení stráží a služeb 10. pluk husarů z brigády plukovníka Wallise.

S předními strážemi z počtu první divise lehké jízdy a jejího 10. pluku husarů souvisí jeden pomník, patřící k těm v první části studie zmíněným méně známým pomníkům z války v roce 1866. Stojí tento pomník na dnes již zrušeném hřbitově u kostela sv. Jakuba Většího v Metličanech u Nového Bydžova. Postaven byl ke třicátému výročí rakousko-pruské války, tedy v roce 1896 a je celkem prostý. Co upoutá naši zvědavost, není vnější vzhled pomníku, ale jeho nápis, budící v nás otázku, zda o okolnostech smrti tu pohřbeného vojáka nelze zvědět něco bližšího:²²⁾

1866./Blahoslavení mrtví,/ kteří v povinnosti zemřeli./Zde odpočívá v Pánu/ vojn rakouského/husarského pluku,/ který dne 2. července 1866/ od zajatého nepřítele/poblíže obce Prasku/ zastřelen byl./Jméno vojínovo ani pluku/ nebylo vypátráno.

*

V pondělí 2. července roku 1866 byla masa rakouské Severní armády a sboru Sasů (sedm armádních sborů a pět divísí jízdy) soustředěna v prostoru severozápadně a západně od Hradce Králové, pruské branné síly nacházely se v širokém, ovšem nespojeném půloblouku ode Dvora Králové k Holicům, Smidarům a Kopidlnu.

22) Pramenem pro tuto subkapitulu je jednak dílo *Österreichs Kämpfe III*, s. 160 - 254; Přílohy: Listina ztrát, s. 27; jednak nápis na pomníku neznámého husara na bývalém hřbitově v Metličanech. Na rozdíl od některých jiných pomníků zmíněných v této studii jde však v případě tohoto pomníku o památku evidovanou a nadto udržovanou. Srv. *Brůha, Jan - Dvořák, Jaroslav - Poláček, Bohumil - Vycpálek, Miroslav*: Průvodce po bojišti u Hradce Králové z roku 1866, Hradec Králové 1996, s. 105; s. 102, č. 460.

V polních podmínkách se každá jednotka, ať pochodující, ať tábořící, chrání vyčleněnými menšími jednotkami, za pochodu zvanými předvoj, boční a zadní voj, u stojících jednotek zvanými přední stráž. Předvoje i přední stráž stavěly se tehdy jak z pěchoty, tak z jízdy a předsunovaly se - podle terénu a situace - pět až patnáct kilometrů před jádro jednotek, odborněji řečeno před valný voj. Před předvoje a před přední stráž vysílal se nadto ještě průzkum, tehdejším rakouským termínem zvaný *die Patroulle*, česky hlídka. Co do zajištění předvoji a předními strážemi počínali si oba protivníci, Rakušané i Prusové, stejně.

Onoho pondělí 2. července 1866 postupovala pruská První armáda se svým pravým křídlem, Třetí (Labskou) armádou, v několika pochodových proudcích všeobecně k jihojihovýchodu. Před pochodové proudy byly vysunuty předvoje, jež vysílaly dopředu předvojové hlídky a ještě před ně hlídky (vesměs jízdního) průzkumu. V předpolí mezi oběma válečnými silami se tudíž pohybovaly malé jednotky obou protivníků.

Okolo poledne 2. července dorazily čelní jednotky pruské Třetí armády k Novému Bydžovu a v síle tří praporů pěchoty, baterie děl a několika čet jízdy vnikly do města; složení a síla odpovídala předvoji pruské čtyřplukové divise. Během odpoledne a večera pak do Bydžova a jeho těsného okolí dorážely ještě další jednotky valného voje této divise.

Rakušané o Prusech a zčásti i o jejich síle jak v Bydžově, tak jinde, zejména v prostoru Hořic, z různých zdrojů věděli a reagovali zesílením hlídkové činnosti tak, aby o nepříteli získali co největší množství zpráv. Srážky a přestřelky v onom dni u Sadové, u Suché, u Praseku, z nichž nás vzhledem ke zmíněnému pomníku v Metličanech nejvíce zajímá srážka u Praseku, byly výsledkem této oboustranné činnosti hlídek v předpolí.

Nedělejme si mylné představy, že lidé oné doby byli nevědomí. Ti vojáci, kteří měli přehled o dění, cítili onoho 2. července, že cosi visí ve vzduchu a generálmajor Edelsheim to v poledne na velitelské poradě řekl zcela zřetelně - *dass die Arme... schon heute Abends oder sicher morgen Früh angegriffen werden dürfte* - že na armádu již dnes večer nebo jistě zítra ráno bude asi zaútočeno.

Zesílené hlídkování nebylo tudíž jen věcí podřízených velitelů, nařídilo je velení Severní armády, a tak před postavení předních stráží první lehké jízdní divise vyjely onoho 2. července dvě silnější důstojnické, to jest důstojníkem vedené hlídky. Vyslechněme si tři hlášení:

Podplukovník Jäger, 10. pluk husarů, hlásí, že detašoval 5. eskadronu do Suché, jednu eskadronu do Kobylíc, jednu čet do Trnavy, ale postavení musel již vyklidit a stáhnout se, z části s bojem, zpět do Nechanic. Sílu

nepřítele je těžké odhadnout, protože postupuje ze severu a ze západu skrze lesy. Podplukovník právě připravuje destrukci mostu v Nechanicích.²³⁾

Hlídka z 5. pluku husarů z brigády plukovníka Fratričeviče, již velel nadporučík Pokorný, vyrazila v jedenáct dopoledne a pronikla přes Bašnice a Lískovice do prostoru Sylvárova Újezdu a Ohnišťan a všude zjistila pruské jednotky. Cestu zpět si musela probíjet.

Hlídka nadporučíka hraběte Geldern z 10. pluku husarů z brigády plukovníka Wallise²⁴⁾ hlásí z lesa u Nového Bydžova, že se v blízkosti města pohybují jednotlivé hlídky pruských husarů a před městem jsou přední stráže, postavené z pěchoty. Hlídce se u Nového Bydžova podařil přepad, přivedla devět zajatých Prusů a několik koní.

A ještě listina ztrát: V boji u Praseku 2. července (*Gefecht bei Prašek am 2. Juli*) měl 10. pluk husarů z první lehká jízdní divise tyto ztráty: důstojníci: jeden raněný; mužstvo: jeden mrtvý, šest pohřešovaných, tři ranění; koně: jeden kůň zabit, devět koní pohřešováno.

*

Tím lesem u Bydžova z hlášení nadporučíka von Geldern musí být (jiný les tu není) zalesněná kóta 284 m Chlum, západně od Praseku, jež u silnice II/324 na západním okraji Praseku převyšuje terén o dvacet metrů. Vrstevnice 280 m táhne sa pak severozápadním okrajem tohoto lesa a je odtud velice dobrý rozhled směrem k Metličanům a k Novému Bydžovu; s velkou pravděpodobností odtud posílal nadporučík hrabě Geldern svoje hlášení o pruských předních strážích a hlídkách.

Podrobnosti boje u Praseku a zajetí těch devíti Prusů onoho 2. července neznáme. Kolik tam mohlo být Rakušanů? Hádám, že jedno, spíše ale dvě družstva, protože rozkaz zněl, vysílat silnější skupiny vedené důstojníkem. Tedy poločeta, tak třicet vojáků, družstvo mělo jezdců šestnáct. Na jednu takovou hlídku je těch mrtvých, pohřešovaných a raněných dost, celá jedna třetina.

23) Povšimněme si také v podplukovníkově hlášení - a není to zdaleka jediná zmínka - jak dovedně Prusové využívali terénu a porostů.

24) Přední stráže se řídily předpisem o strážích a předávaly a přebíraly se rozdělením stráží a služeb, jež v rakouské, francouzské a v československé armádě bylo v poledne. Proto 2. července stál na předních strážích dopoledne pluk z brigády Fratričevič a odpoledne pluk z brigády Wallis. Mladší generace čtenářů to zná jinak, protože ruské zvyky a ruská, do češtiny přeložená terminologie, zavedené do československé armády v roce 1950, na kterou je mladší generace zvyklá a jinou nezná, jsou odlišné.

Z kombinace zpráv vyplývá, že onen v Metličanech pohřbený *vojín rakouského husarského pluku, jehož jméno a pluk nebylo vypátráno*, je se značnou pravděpodobností buď mrtvý, nebo některý z těch šesti pohřešovaných z boje u Praseku z listiny ztrát.

Jeho jméno sice zatím povědět nedovedeme, ale k nápisu na pomníku o neznámém útvaru můžeme dodat zcela spolehlivě, že neznámý voják patřil k 10. pluku husarů, zařazenému do brigády plukovníka Wallise v první divisi lehké jízdy. Ostatek, v tomto případě průběh oné srážky u Praseku, ostatně jako tak často v dějinách, neznáme.²⁵⁾

2. Po bitvě u Hradce Králové

Další pomníky z prvního okruhu, pomníky z bojů, souvisí však již s událostmi z prvních dnů po bitvě u Hradce Králové, s ústupovými boji Rakušanů v prostoru mezi královéhradeckým bojištěm a Chrudimí. I tyto boje sváděla rakouská první divise lehké jízdy. K plnějšimu vysvětlení toho, co ústupovým bojům předcházelo, musíme se však ještě jednou vrátit na bitevní pole ke Hradci Králové, tudíž do odpoledne a večera onoho úterka 3. července.

*

V dispoici vrchního velitele Severní armády, datované v Hradci Králové dne 2. července 1866 ve 23.00 hodin v noci, nařizuje se sestava jednotek v bitevní čáře a v zálohách.

Saskému královskému sboru určuje dispoice postavení na levém křídle a dále nařizuje, že „vlevo odtud a poněkud nazpět na nejzazším levém křídle postaví se ve vhodném postavení první divise lehké jízdy.“

Na základě tohoto rozkazu zaujal generálmajor baron Edelsheim se svou jízdní divisí postavení na plošině východně od Horního Přímu. Protože Sasové z Dolního Přímu a Probluze v průběhu bitvy ustoupili a Horního Přímu se zmocnili Prusové, stáhl Edelsheim svoji divisi dozadu, posléze na linii Klačov - Stěžery, odkud v poslední fázi bitvy tři dělostřelecké baterie jeho divise kryly palbou ústup rakouské pěchoty. Při všeobecném ústupu Severní armády z bojiště nařídil Edelsheim ústup od Hřibska směrem na jih ke Praskačce a na Pardubice; divise táhla v bojovém pořádku, protože na rozdíl od četných jiných rakouských jednotek se její sestava nerozpadla.

25) *Österreichs Kämpfe* III, Přílohy: Listina ztrát, s. 27.

Hlídka - *die Patrouille* - mívala obvykle 16 mužů, jedno družstvo. Lze počítat, že zesílené, důstojníkem vedené hlídka, o nichž se v rozkaze mluví, měly družstva dvě, stěží víc. Protože čím je jednotka větší, tím je nápadnější a úkolem průzkumu jsou zprávy, ne boj, ten jen výjimečně.

Komunikace byly ucpány zejména ustupujícím vozatajstvem a raněnými. V bitevní dispozici bylo úkolem první jízdní divise krýt křídlo, na ústupu z toho logicky vyplývalo krýt ústup; vzhledem k ucpání komunikací a k jejich krytí dorazil zadní voj jízdní divise do Pardubic²⁶⁾ teprve 4. července o půl páté ráno.

Pomníky v Chrudimí

Do Pardubic toho večera, v noci a ještě následujícího dne 4. července přicházely četné rakouské jednotky, větší i menší části, namnoze i jednotlivci, jež přidělení důstojníci dirigovali na silnici k Vysokému Mýtu a zčásti na Chrudim. Transportu neschopní ranění byli ponecháváni v lazaretech.

První jízdní divise po kmení koní, jídle a oddechu nastoupila 4. července odpoledne v bojovém pořádku, to jest s předvojem v čele, v bocích boční hlídka, na zádi zadní voj, pochod k Chrudimí. Po silnici k Chrudimí ustupovalo vozatajstvo, několik baterií dělostřelectva a více a také méně kompaktní oddíly pěchoty, jež Edelsheimova divise kryla. Před večerem bylo její čelo před Chrudimí.

V Pardubicích zanechal generálmajor Edelsheim krycí skupinu, složenou z první a čtvrté eskadrony 2. pluku dragounů. Velitel této krycí skupiny, podplukovník Kutschenbach, vyslal průzkumné hlídky za Labe na směry k Týnci nad Labem, ke Chlumci a ke Hradci Králové; s večerem 4. července se tyto hlídky vracely, vyměnily několik ran z pušek s průzkumnými hlídkami jízdy pruské a rakouští ženisté zapálili - tehdy dřevěný - Labský most. Rakouská Severní armáda definitivně ustupovala od Labe na jih.

Ráno 5. července přešla brodem pod Hůrkami přes Labe první pruské jednotka, a to 2. pluk husarů tělesné stráže jako předvoj jízdní brigády

26) „... večer 3. a v noci ze 3. na 4. červenec u Pardubic... na tammím Labském mostě se nacházeli důstojníci všech druhů zbraní, jejichž námaze se víceméně podařilo směřováním do jednotlivých tábořišť uskutečnit ještě večer a během noci spojení pluků a brigád. Mezi jinými byly tak přicházející pluky první a třetí divise rezervní (= těžké) jízdy přikazovány vpravo od mostu, do plošin na levém břehu Labe. Vlevo, východně od mostu, nocovala část Edelsheimovy divise. Přicházející kolony pěchoty byly přednostně dirigovány na silnici směřující k Dašicím a k Hrochovu Týnci, vozatajstvo a dělostřelectvo bylo směřováno dále na Chrudim, až nadcházející noc všechn pohyb zastavila a vyčerpané jednotky, převážně aniž mohly dostat stravu, položily se po obou stranách vozovky ke krátkému a tupému klidu. Několik oddílů ložirovalo na otevřených prostranstvích ve městě, jenom těch několik, kteří našli úkryt v domech, na tom bylo lépe. Noc byla velmi chladná. V cárech mlhy, jež se válela nad tábořištěm u řeky, jsem nemohl spát a ostatním se lépe nevedlo... - Ditfurth, Moritz von: Benedek und die Taten und Schicksale der k. k. Nordarmee III, s. 8 - 9 (překlad autorův).

generálmajora von Witzleben; před osmou hodinou vrazili pruští husaři a za nimi huláni přes Bílé náměstí do Pardubic. Během dopoledne překročila Labe druhá část pruské divise generálmajora Hartmanna, byla to jízdní brigáda generálmajora Wnucka, již tvořil 8. pluk dragounů, 1. pluk hulánů a jízdní baterie kanonů. Po poledni přitáhla pěchota, patřící k pruskému pátému armádnímu sboru, k večeru pak začali sboroví ženisté stavět dva pontonové mosty přes Labe.²⁷⁾

Krycí skupina první rakouské jízdní divise, ony dvě eskadrony 2. pluku dragounů, setrvala ve středu 4. července ještě v Pardubicích. Večer přijala vracející se průzkumné hlídky a na noc se utábořila na jih od Pardubic u Nových Jesenčan. Ve městě zanechal podplukovník Kutschenbach jednu četou, jež se během dopoledne 5. července, po příchodu Prusů a před jejich tlakem, stáhla k Novým Jesenčanům a zaujala tu postavení přední stráže, zatím co obě eskadrony krycí skupiny postavily se u Dražkovic, kde očekávaly posilu, přivolanou v důsledku vniknutí pruské jízdy do Pardubic.

Posilou byly dvě eskadrony 8. pluku husarů z Chrudimě. Spojené čtyři eskadrony rakouských dragounů a husarů pouhou jednou eskadronou pruských hulánů ovšem snadno zahnal zpět k Pardubicům. Leč štěstí válečné je proměnlivé, a tak se na scéně objevily mezi tím nové pruské síly, předvojené jízdní brigády generálmajora Wnucka s brigádní šestihlavňovou baterií, jež překročila Labe po téměř nepoškozeném mostě u Němčic a dorazila do Pardubic. Pusové měli nyní dělostřeleckou podporu a před takto vzniklou převahou musela rakouská jízda od Dražkovic ustoupit přes Mikulovice²⁸⁾ a Medlešice až k Chrudimi. Tam byly jednotky krytu vystřídány tak, že dvě

27) Ditfurth, Moritz von: *Benedek und die Taten und Schicksale der k. k. Nordarmee III*, s. 23 - 24; srv. *Österreichs Kämpfe IV*, s. 8 n.; Rosůlek, František K.: *Pardubicko - Holicko - Přeloučsko III*, s. 514. Položíme-li vedle sebe údaje Ditfurthovy, důstojníka a přímého účastníka událostí, údaje rakouského štábního pramene a údaje Rosůlkovy, jsou údaje Rosůlkovy udivujícím způsobem přesné. Byl sice očitým svědkem, nicméně ovšem chlapcem teprve osmičlenným; čerpal, jak říká, jednak z oficiálních zpráv, jednak od dobře zpravených starších pamětníků.

28) K Chrudimi dorazilo čelo první divise lehké jízdy 4. července před večerem. Druhý den, 5. července, byly v Chrudimi zanechány dvě eskadrony 8. pluku husarů k přijetí krycí skupiny dragounů podplukovníka Kutschenbacha od Pardubic, kdežto jádro první jízdní divise nastoupilo se stálým vysíláním bočních a zadních hlídek pochod ve dvou proudech, jedním na Trhovou Kamenici a Hlinsko, druhým na Chrast, Skuteč a Hlinsko, oba proudy potom na směr Jimramov. Úkol byl, spojit se s hlavní silou Severní armády, ustupující na Olomouc. Leč za Hlinskem dostihl velitele jízdní divise rozkaz, změnit směr pochodu (stále v bojovém pořádku, s předvojem, zadním vojem a sbočním

eskadrony 2. pluku dragonů pochodovaly dál ke Chrasti, kdežto v Chrudimi zůstávají dvě eskadrony 8. pluku husarů převzaly úkol krytu.

Protože generálmajor Wnuck dostal rozkaz nesetrvat na místě a ještě v tomtéž dni postupovat se svou brigádou od Pardubic dál, táhl za Rakušany k Chrudimi, kde huláni a dragouni jeho předvoje vnikli do města. Setkali se však s odporem osmých rakouských husarů a ve městě se rozpoutala bitka, v níž se Prusové a Rakušané střetli v ulicích a v zahradách, nejprve na náměstí, poté mezi náměstím a jihovýchodním okrajem Chrudimě a nakonec na okraji města. V přestřelkách a v soubojích jednotlivých jezdců ztratili Prusové dva mrtvé z mužstva a jednoho raněného důstojníka, Rakušané jednoho mrtvého. Tím rakouským mrtvým byl četař Michael Zeley od 8. pluku husarů. Ztrátám se však nevyhnulo ani civilní obyvatelstvo, zbloudilá

zajištěním; za sebou a v pravém boku měl předvoje nepřítele, s nimiž jeho zajištění vešlo několika přestřelkami v bojový dotyk) přes Kocandu na Žďár, Velké Meziříčí, Znojmo a k Vídni. Úkolem bylo ještě za ústupu sestavit uskupení, jež mělo před Vídní převzít obranu předmostí na severním břehu Dunaje.

V hlavním textu zmiňované šarvátky zadního voje první divise lehké jízdy mezi Pardubicemi a Chrudimí (*Cavallerie-Scharmützel bei Pardubic (Chrudim) am 5. Juli*) pochopitelně význam srovnatelný s velikou bitvou neměly, ale v obyvatelstvu zanechaly značný dojem, jenž se promítl nejenom do důstojného hrobu obou mrtvých v Chrudimi a jeho pozdější translace, ale i do zachování desky po zrušení hřbitova u sv. Michala (zatím co o morálním stavu naší současnosti vypovídá její zmizení), ale i do vzniku místní tradice, a to v Mikulovicích.

Ta říká, že u barokního kříže na hřbitově u kostela sv. Václava v Mikulovicích jsou pohřbeni padlí vojáci z války v roce 1866. Teoreticky by o padlé z těchto šarvátek mezi Pardubicemi a Chrudimí jít mohlo, případně o raněné a na ústupu zemřelé vojáky, leč pramenný materiál o žádném boji u Mikulovic a o žádných mrtvých a v Mikulovicích v roce 1866 pohřbených vojácích neví. Tím pramenným materiálem jsou: - *Österreichs Kämpfe im Jahre 1866 IV*, Přílohy: Listina ztrát, s. 3. (Listina ztrát pod datem 5. července: - Šarvátky jízdy u Pardubic (Chrudimě) - *Cavallerie-Scharmützel bei Pardubic (Chrudim)* - uvádí jednoho mrtvého z mužstva, pak už jsou ve ztrátách jen tři koně. Oním mrtvým z mužstva je nepochybně četař Michael Zeley, jenž padl v Chrudimi. Mikulovice však v listině ztrát zmíněny nejsou, boj se jim zjevně vyhnul. Magistrát města Pardubic. Matrika: Matrica mortuorum pagi Mikulovicensis. Ab anno 1842 - 1949 Sign. No 8 Lit. A (o pohřbených vojácích nic neví); Arciděkanství Pardubice (evidováno v SOkrA Pardubice, fond Soupis kronik, sign. 436): Memorabilien-Buch der Mikulowitzter Pfarrey, angefangen vom 1. Jänner 1836 (válku v roce 1866 kniha memorabilií vůbec nezmiňuje); SOkrA Pardubice, fond Soupis kronik: Pamětní kniha obce Mikulovice od roku 1922, sign. 428 (pisatel kroniky tvrdí, že do kroniky vepsal zprávy ze staré obecní kroniky, ale o válce v roce 1866 má jen obecný výklad, ale žádnou zmínku o místních událostech, tím méně o nějakém boji v okolí Mikulovic). Místní tradice o pohřbených vojácích je tudíž asi mylná.

kulka zasáhla přihlízejícího Josefa Matyáše, šestatřicetiletého koželužského tovaryše; zemřel na chrudimském náměstí.

Oba, uherský četař i český dělník, našli poslední odpočinek na hřbitově u kostela sv. Michala v Chrudimi. Když byl pak hřbitov u sv. Michala v roce 1881 zrušen a poté přeměňován v park, byl jejich hrob exhumován a přenesen na nový hřbitov u sv. Václava. Pomníky jednoho i druhého s nápisy a s krátkým vylíčením události stojí tam vedle sebe, ve stavu dosti zanedbaném, u západní hřbitovní zdi dodnes.

Zato jejich původní hrobovou desku, jež zůstala vezděna do omítky severovýchodního pilíře presbyteria kostela sv. Michala, zloděj před několika lety ze zdi vylomil a ukradl.²⁹⁾

29) SOA Zámorsk, fond Sběrka matrik, sign. 3684: Farní úřad Chrudim, Kniha zemřelých v Chrudimi od roku 1865 - 1879, sign. 3684, č. 54, s. 49; v rubrice Poznámka u zápisu o smrti a pohřbu Josefa Matyáše je připsáno: *Padl na náměstí u příchodu Prusů do Chrudimě; Österreichs Kämpfe im Jahre 1866 IV, Přílohy: Listina ztrát, s. 3.*

V popisu bojů v *Österreichs Kämpfe im Jahre 1866 IV, s. 10 - 11* (popisy bojů nejsou totožné s listinou ztrát) však podrobnosti o této šarvátce v Chrudimi nejsou, pouze v Listině ztrát je v počtech mrtvých jeden z mužstva, zjevně četař Michael Zeley. Jsou tudíž jak zmizelá náhrobní deska na kostele sv. Michala v Chrudimi, tak oba pomníky na hřbitově u sv. Václava k této šarvátce základním, a to epigrafickým pramenem.

Zprávu o šarvátce v Chrudimi, nikoliv ale o pohřbu zabitých, má pouze *Jedlička, Otakar: Boje v Čechách a na Moravě za války roku 1866 III, s. 11*; a také dobře informovaný *Rosůlek, František K.: Pardubicko - Holicko - Přeloučsko III, s. 364, pozn. 2.* Oba autoři byli z východních Čech a tudíž měli k místním událostem blízko.

Autor studie zná zmizelou desku na kostele sv. Michala z autopsie, její zmizení zjistil počátkem roku 1995, v roce 1975 deska ještě na svém místě byla. Popis desky *Florián, Čeněk - Pochobradský, Ferdinand: Kostel sv. Michala archanděla v Chrudimi, Časopis Společnosti přátel starožitností 48/1940 a 49-50/1941-1942, s. 144*; zmiňuje ji též *Rosůlek, František K.: Pardubicko - Holicko - Přeloučsko III, s. 364.* Její fotografická dokumentace však bohužel doposud chybí.

Existence hrobů a pomníků Michaela Zeleye a Josefa Matyáše na hřbitově u sv. Václava až dosud publikována nebyla a v literatuře o rakousko-pruské válce je zcela neznámá. Oba pomníky jsou v dost zanedbaném stavu, u obou chybí kříž. Jižnější pomník má desku s následujícím českým textem:

Cís. kr. 8. pluk husarů/ Hessen Cassel/ věnuje pomník tento/ Josefu Matyášovi/ koželužskému tovaryši/ z Vamberka/ jenž v pětce zadní stráže pluku toho/ s jezdci pruskými 5. července 1866/ na náměstí chrudimském/ zbloudilou kulí rakouskou/ zastřelen byl.

Text spodní desky je naprosto nečitelný.

3. Pomníky vojáků zemřevších v lazaretech

Tím jsme prošli první okruh, pomníky vojáků, zahynuvších přímo v bojích. V další části studie věnujeme se druhému okruhu pomníků, pomníkům vojáků, zemřelých v lazaretech, ať již to byli Rakušané, nebo Prusové.

Lazarety byly v roce 1866 někdy zcela blízko bojišť, ale i v místech vzdálenějších. My však, stejně jako u pomníků padlých vojáků, pomíneme zcela ty lazarety, jež byly blízko bojišť turisticky známých a věnujeme se pomníkům nikoliv běžně známým v již zmíněném prostoru Pardubic s nevelkými ohlédnutími jinam. Najdeme tak - bylo to řečeno již v úvodu studie - jak existující neregistrované pomníky, tak stopy po pomnících již zničených.

Ani zde se studie nechce omezit pouze na suchý výčet těchto pomníků, ale na druhé straně nemůže jejím cílem být podrobný výklad o zdravotnické péči o raněné ve válce v roce 1866. Stačí snad proto poznamenat, že tato zdravotnická péče byla - nahlíženo z hlediska odpovědnosti státních (a tedy vojenských) mocí - nevalná, neboť tehdy se značně počítalo především s více či méně náhodnou dobrovolností a s improvisací. Ranění vojáci byli - mnohdy značně provisorně - ukládáni v kostelích, ve stodolách a špýcharrech, v zámcích, ale někde také již ve stanech a k tomu účelu zřízených barácích. V několika místech již existovaly nemocnice, i v nich našli útlek - a umírali - ranění vojáci obou stran. Dějových podrobností jsme však schopni podat nesrovnatelně méně, než v odstavcích předchozích a v pohledu na tehdejší stav zdravotnické péče o raněné a na poměry v lazaretech musíme čtenáře odkázat na literaturu.

Severnější pomník má desku s následujícím českým textem:

Michael Zel.../ četař c. k. 8. pluku husarů/ Hessen Cassell/ jenž dne 5. července 1866/ v potyčce... [dále je deska porušena a text je naprosto nečitelný]

*

Alespoň v poznámce je tu třeba připomenout, že v nemocnici v Chrudimi bylo umístěno jisté množství raněných Rakušanů a Prusů, z nichž někteří zemřeli na utrpená zranění, většinou však na cholera. Kromě Josefa Matyáše eviduje matrika mrtvých jednoho českého civilistu, jenž jako vozač vojenské přípráže zemřel vysílením v nemocnici v Chrudimi za ústupu Rakušanů, jednoho rakouského a jedenáct pruských vojáků. Matrika však neudává, kde byli tito mrtví pohřbeni. Mohlo to být na hřbitově u kostela sv. Michala, spíše ale na hřbitově u kostela sv. Kříže, protože nemocnice je na Kateřinském předměstí, jež pohřbívalo u sv. Kříže; nehledě na to, že na hřbitově u sv. Kříže je dodnes vojenské oddělení. Žádný pomník z roku 1866 se tu však nenachází a patrně ani nenechával; je pravděpodobné, že oni mrtví dostali pouze dřevěné kříže, jež ovšem již dávno zanikly. - SOA Zámorsk, fond Sbirka matrik, Farní úřad Chrudim, Kniha zemřelých v Chrudimi od roku 1865 - 1879, sign. 3684, s. 49, s. 50, s. 51, s. 57.

Pardubice

V pořadí první pomníky tohoto okruhu budeme hledat v Pardubicích, ve městě, jež v našem povědomí zůstává od válečných událostí v roce 1866 značně stranou, protože rakousko-pruskou válku v roce 1866 spojujeme díky hlavní bitvě s Hradcem Králové. Leč Pardubice v roce 1866 stranou od válečných událostí naprosto nebyly.

Když se před rokem 1845 projektovaly různé možné trasy železničního spojení Prahy s Vídní, zvítězil projekt trati přes Pardubice, nikoliv pro odpor formanů v Kutné Hoře, Čáslavi, či v Chrudimi, jak se to vykládává, ale jako obvykle z důvodů jsoucích sice v pozadí, ale jako vždy pádných, z důvodů vojenských. Nejenom dnes, i tehdy do věcí mluvili vojáci.

Proti Prusku stály ve východních Čechách od tereziánských dob dvě pevnosti, Josefov a Hradec Králové. Když byly před rokem 1845 zhodnocovány projektované trasy železničního spojení Prahy s Vídní, přes větší délku zvítězil projekt Praha - Pardubice - Olomouc - Přerov. Jednak trať vedla okolo pevnosti Olomouc, jednak z Pardubic bylo nejbližší do pevností Hradce Králové a Josefova; proto, z těchto strategických příčin, byla trať vedena přes Pardubice, proto bylo v Pardubicích nákladové nádraží umístěno těsně u komunikce I/37, to jest silnice Chrudim - Hradec Králové.

Byly tudíž v roce 1866 Pardubice významným logistickým (jak bychom dnes řekli) bodem, jsouce s oblastmi očekávaného a skutečného vpádu Prusů do Čech spojeny tratí Severozápadní dráhy. Tato trať z Pardubic do Liberce s odbočkou z Jaroměře přes Českou Skalici do Trutnova, měla z Pardubic napojení jak na Prahu a na (spojenecké) Drážďany, tak na Českou Třebovou a dále na Olomouc, na Vídeň a na Terst.

Pak je pochopitelné, proč při přesunu Severní armády od Olomouce do Čech vojenská intendance s válečnou vojenskou zásobárnou přišla do Pardubic (armáda se přesunovala po vlastní ose, ale zásoby po ose železniční, proto byly uskladněny v Pardubicích; značná část jich ovšem padla do rukou Prusů). Pak je pochopitelné, proč válečná pokladna Severní armády přišla do Pardubic (Prusům do rukou ale nepadla, ustoupila s armádou), pak je pochopitelné, proč poštovní Severní armády přišla do Pardubic (její vozy stály v době bitvy u Hradce Králové na Pernštýnském náměstí, poštovní úřadovna v budově tehdejší hlavní školy v Klášterní ulici; budovy škol byly uvolněny pro vojsko).

Pak je ovšem také pochopitelné, proč Prusové po bitvě u Hradce Králové hleděli zajistit přechod přes Labe právě u Pardubic, kam také ihned přenesli

hlavní stan.³⁰⁾ Šlo nejenom o zajištění přepravy přes Labe při postupu armády na jih na Vídeň, prvotním cílem postupu na Pardubice bylo ovládnutí železniční tratě pro spojení s Pruskem. Z téhož důvodu, aby zajistili železniční trať, obsadili Prusové ihned po bitvě u Hradce Králové také Prahu; příčiny demonstrační a prestižní byly tu druhotné.

Pardubice se tak sice nestaly místem bojů, ale důležitým uzlem logistickým, místem mnohem důležitějším, než Prusy obklopená pevnost Hradec Králové. Pardubicemi díky této jejich dopravní úloze prošla - jak jsme viděli v předcházejících výkladech - část ustupující Severní armády. Přestřelky a šarvátky rakouské a pruské jízdy na jih od Pardubic a v Chrudimi však nenabývaly na větší intenzitě, protože rakouská armáda od Hradce Králové ustupovala nikoliv na Chrudim, nýbrž přes Vysoké Mýto na Moravu k Olomouci.

*

Pardubice tudíž v roce 1866 s válkou počítaly. Jako nepřítel v zemi nebyli tu Prusové ničím novým, takže vzhledem k relativní blízkosti hranic s Pruskem, a tudíž i k relativní blízkosti budoucích bojů, ocitly se Pardubice v roli města, položeného nehluboko za polní armádou; a tudíž se chystaly i na příjem raněných.

Pro raněné byla vyklizena budova reálky, kam ovšem po 5. červenci umísťovali svoje raněné Prusové. Byly připraveny dvě polní nemocnice, jedna s číslem 16 v budově zámku, rozšířená o stany na Valech, druhá s číslem 88 v kryté jízdně zdejších kasáren. Vedle toho byla v Pardubicích také vojenská nemocnice pro místní posádku, ale i ve městské nemocnici by bylo možno počítat s několika místy pro raněné.

Jakmile došlo v severních a v severovýchodních Čechách k prvním bojům, šly transporty alespoň lehčeji raněných z bitev u Náchoda, u Skalice

30) *Österreichs Kämpfe im Jahre 1866 IV*, s. 10, s. 21.

Veliké skladiště armádních zásob bylo v roce 1866 v Pardubicích v budově sýpky (pocházela z roku 1700), jež stála u silnice do Pardubiček proti dnešní pobočné budově magistrátu - Dům Charlotty Masarykové - ve Štrossově ulici. V roce 1900 podlehl sýpka urbanistické úpravě této části města, byla zbořena a vzniklo malé náměstí U Kostelíčka.

Vojenská polní pekárna byla v roce 1866 v činnosti na Olšinkách, jež jako vojenské cvičiště byly zcela nezastavěny.

Pruský hlavní stan přišel do Pardubic 6. července, král Vilém I. se ubytoval v domě č.p. 113 poštmistra Josefa Krause na dnešní Třídě míru, podoba domu je však později přestavbou. Pruský kancléř Otto von Bismarck se ubytoval ve vedlejším domě č.p. 112, jenž patřil advokátu JUDr. Janu Žákovi. - Sakař, Josef: *Dějiny Pardubic I*, s. 228 n.; IV, s. 427 n.; Rosůlek, František K.: *Pardubicko - Holicko - Přeloučsko III*, s. 511 n.

a u Trutnova přes Pardubice a nebyly malé, tak v noci z 29. na 30. června stály v pardubické stanici vlaky, v nichž bylo dohromady 1 600 raněných.

Nový příliv raněných začal 3. července v den bitvy u Hradce Králové, kdy se již okolo poledne blížily od Starého Hradiště k městu první vozy s raněnými, z nichž ti lehčeji zasažení byli směřováni k nádraží, těžce ranění do zmíněných nemocnic.

V červenci, v srpnu a v září roku 1866 bylo tudíž v okupovaných Pardubicích několik set rakouských i pruských raněných, z nichž mnozí zemřeli, jednak na rány, ale i na cholera, jež se šířila jak v lazaretech, tak mezi obyvatelstvem; nejenom ovšem v Pardubicích.³¹⁾

Vojáci, jež stihla v lazaretu smrt, byli v Pardubicích pohřbíváni na dvou místech. Rakouští vojáci většinou do hromadného hrobu na hřbitov u kostela sv. Jana Křtitele, prušští vojáci do dvou hromadných hrobů na vojenský hřbitov v Pardubičkách, ale přísně to při pohřbech odlišováno nebylo. Z těchto obou hřbitovů dnes neexistuje již ani jeden.

Hřbitov u kostela sv. Jana Křtitele byl městským hřbitovem pro Pardubice téměř čtyři staletí, ale v druhé polovině devatenáctého století se díky rozvoji města ocitl uvnitř zástavby. V roce 1883 se na něm přestalo pohřbívat

31) V Pardubicích byla vojenská posádková nemocnice v části budovy č.p. 115, původně rokokového letohrádku, jemuž se místně (ne zcela oprávněně) říkalo Tvrz. V roce 1908 byl na tomto místě postaven starobinec, je to dnešní Domov důchodců. V sousedství, u silnice do Pardubiček, byla v č.p. 117 městská nemocnice; v její bývalé budově, v roce 1874 přestavěné a později dále adaptované je dnes plicní oddělení a kalmetisace. Veřejné nemocnice v okolí byly také v Holicích, v Chrudimi (viz pozn. 24), v Litomyšli a v Poličce.

Polní lazarety jak Prusů, tak Rakušanů, byly jednak stabilní, jednak pohyblivé pro ty lehce raněné, u nichž se předpokládalo, že se mohou vrátit k útvarům. Tak například Václav Jansa, učitel v Čivicích, poznamenal ve svém zápisu o válce v roce 1866: *Dne 14. července [1866] přijel do Čivic „Lazarett“ ze 40 vozů sestávající, ti ostali ve vsi 7 dní.* - SOKrA Pardubice, fond Rukopisy, Jansa, Václav: Rok 1866 v Čivicích, sign. 76, str. 1 - 2.

V blízkosti bojiště se zřizovaly lazarety, spíše však obvaziště, velmi provizorní, ve stodolách, kostelích a podobně; někdy zůstali ranění a nemocní v ošetřování domácích obyvatel, kteří si je ponechali.

Základní poučení o péči o raněné vojáky a o jejich utrpení ve válce v roce 1866 poskytl českému čtenáři na více místech, a to velmi kriticky - věci rozuměl, byl graduovaným lékařem - již Jedlička, Otakar: Boje v Čechách a na Moravě za války roku 1866, zvl. I s. 125 - 126, II s. 108 n.; viz též Heller, Servác: Válka z roku 1866 v Čechách, s. 308 - 322. Poznamenejme, že Rakousko nebylo v době vstupu do války členem tehdy ještě nové Ženevské konvence o Červeném kříži (Prusko členem bylo) a přistoupilo k ní až na popud Františka Josefa I. teprve 21. července 1866; srv. Wondrák, Eduard: Krev smyly deště, s. 14, s. 19, s. 79.

a koncem století byl po částech rušen. Areál byl přeměňován v park a na pozemcích bývalých zahrad na jeho východním okraji vznikla nová školní budova. Úprava celého prostranství na park probíhala v letech 1903 - 1913.

Hroby byly částečně exhumovány a některé pomníky byly přemístěny na hřbitov u Nových Jesenčan. Takto byl přemístěn i pomník, zřízený po válce roku 1866 nad hromadným hrobem rakouských a pruských vojáků. Dnes stojí tento pomník v oddělení E na „starém“ (to jest severnějším) hřbitově (u krematoria). Má prostý nápis „Památce pozůstatků vojinů z roku 1866.“

Vojenský hřbitov v Pardubičkách existoval až do poloviny našeho století, jež, jako století neúcty jak k živým, natož k mrtvým, jež za památku nepovažovalo a zrušilo jej.

Založen byl tento hřbitov jako vojenské pohřebiště v letech 1850 - 1851, a to v očekávání již tehdy hrozící války s Pruskem. Nedošlo k ní, neboť diplomacie ji ještě o patnáct let pozdržela. Mezi lety 1850 - 1866, a opět po rakousko-pruské válce až do konce první války světové, tam byli pohřbíváni vojáci z mužstva i důstojníci, zemřevší v Pardubicích v průběhu své vojenské služby.

V roce 1866 posloužil hřbitov jako válečné pohřebiště. Jednak tu vznikly dva hromadné hroby, do nichž byli ukládáni převážně prusí vojáci, zemřevší v lazaretech v Pardubicích, každý z těchto dvou hromadných hrobů měl svůj pomník.

Vedle nich byly tu i solitérní pomníky několika důstojníků z rakousko-pruské války. Jeden měl pruský jednorozční dobrovolník Louis Frosch, druhý rakouský setník Hugo Ciccimarra, třetí rakouský nadporučík Eduard Kemmel. Jako čtvrtý tu byl pohřben rakouský nadporučík Gustav Wachsmann, jenž ale kamenný pomník asi neměl, soudíme alespoň z toho, že pozdější popis hřbitova se o jeho jméno nezmiňuje; jeho hodnost, jméno a místo pohřbu známe pouze ze zápisu v knize zemřelých.³²⁾

32) Dvacetiletý jednorozční dobrovolník Louis Frosch (pruská Druhá armáda, sbor gardy, první divize, 2. pěší pluk gardy) zemřel 6. srpna v lazaretu na tyfus. Rakouský setník Hugo Ciccimarra (třetí armádní sbor, 3. prapor myslivců) byl v bitvě u Hradce Králové smrtelně raněn, 4. července do Pardubic přivezen a téhož dne zemřel. Rakouský nadporučík Eduard Kemmel (osmý armádní sbor, 24. prapor myslivců) byl raněn u České Skalice, zemřel 21. července. (V pramenném materiálu je tu rozpor, Liština ztrát, s. 19, jej uvádí jako nadporučíka mezi mrtvými důstojníky z bitvy u České Skalice, kniha zemřelých jako poručíka, jenž zemřel na zranění z bitvy u Hradce Králové.) Rakouský nadporučík Gustav Wachsmann (čtvrtý armádní sbor, 6. pěší pluk) zemřel 12. srpna následkem poranění v bitvě u Králové Hradce dne 3. července.

Z těchto pomníků dnes již neexistuje žádný a až dosud nebyla objevena ani jejich obrazová dokumentace. Pomníky zanikly, zřejmě beze stopy, brzy po zrušení tohoto vojenského hřbitova.

K tomuto zrušení hřbitova došlo tak, že Posádkové velitelství v Pardubicích jako jeho správce dalo 23. května 1946 souhlas k návrhu Okrašlovacího spolku, požadujícímu *zrušit vojenský hřbitov s bezvýznamným náhrobkem pruských vojáků* a přeměnit hřbitov v parkovou úpravu. Po nějakém roce (23. srpna roku 1950) dostal areál parku název Sad pionýrů. Název sice s proměnami doby zmizel [sic transit gloria mundi], ale po hřbitovu zůstal jen parčík uchovávající dosud jeho bývalý rozsah, je to parčík před budovou obecního úřadu v Pardubičkách.³³⁾

- Österreichs Kämpfe im Jahre 1866 III, s. 143, pozn. 1 (Ordre de bataille sboru gardy), Přílohy: Listina ztrát, s. 19, s. 41; SOA Zámorsk, fond Sběrka matrik: Todten-Buch des stehenden Kriegs-Lazareths zu Pardubitz vom 25. Juli bis 24. September 1866, Pardubice, sign. 2779, č. 43, s. 3 (Louis Frosch); fond Sběrka matrik: farní úřad Pardubice, Kniha zemřelých pro Zelenobranské předměstí v Pardubicích 1856 - 1888, sign. 2659, s. 90 (Hugo Ciccimarra); fond Sběrka matrik: farní úřad Pardubice, Kniha zemřelých c. k. krajského města Pardubice 1851 - 1869, sign. 1533, s. 98, s. 99 (Eduard Kemmel, Gustav Wachsmann).

U těchto dvou posledních důstojníků je v úmrtních zápisech uvedeno výslovně, že byli pohřbeni na vojenském hřbitově v Pardubičkách, čímž je verifikován jediný popis tohoto hřbitova, jež podal František K. Rosůlek se jmény Louis Frosch, Hugo Ciccimarra a Eduard Kemmel. Jméno Gustav Wachsmann u Rosůlka není, ale je to snad vysvětlitelné tím, že v době, kdy Rosůlek partii o Pardubičkách psal (příslušný sešit vyšel v roce 1926), nebyl Wachsmannův hrob, na němž asi kamenný pomník nikdy nebyl, bez pomníku již patrný. - Rosůlek, František K.: Pardubicko - Holicko - Přeloučsko III, s. 518; srv. Sakař, Josef: Dějiny Pardubice I, s. 233, pozn. 2. Oba autoři udávají shodně počet pohřbených vojáků - v jednom hrobě čtyřiaosmdesát pohřbů, ve druhém třicet pět - leč od citované úmrtní matriky se počet, udávaný oběma autory, liší.

Touto úmrtní matrikou je shora citovaná kniha zemřelých pruského stabilního válečného lazaretu v Pardubicích, vedená od 25. července do 24. září 1866. Prvním v ní evidovaným mrtvým je pruský pěšák August Mikeška [sic! takto s háčkem], hornoslezský pěší pluk č. 22, 9. setnina, 12. divise, šestý armádní sbor; katolík; zemřel 24.7. na cholera, pohřben byl 26.7. (Mikeška byl zřejmě hornoslezský Čech a jako takového jej - i s háčkem - jeho průstří nadřazení vedli.) Po Mikeškovi následují 174 mrtvých, z toho šest Rakušanů. Rozpor mezi matrikou a oběma citovanými autory, Františkem K. Rosůlkem a Josefem Sakařem, lze snad vysvětlit tak, že se úmrtní matriky všech lazaretů v Pardubicích nedochovaly.

33) SOkRA Pardubice, fond Soupis kronik: Pamětní kniha obce Pardubičky 1930 - 1951, sign. 695, s. 118, s. 410, s. 417. Tato pamětní kniha sice zmínku o existenci vojenského hřbitova v Pardubičkách má, nikoliv ale podrobnější

Náhrobky po souhlasu se zrušením hřbitova zmizely neznámo kam. Dnes je ze všech pomníků bývalého hřbitova uchován pouze pomník jeden, pylon nad hroby vojáků 8. pluku dragounů, zemřevších v letech 1885 - 1898 (pluk byl posádkou v Pardubicích v letech 1885 - 1900). Přímý vztah k válce z roku 1866 ovšem tento pomník nemá.

Nepochopitelné však je, proč jedny náhrobky byly zničeny, a to bez dokumentace alespoň obrazové, zatímco jeden pomník zachován zůstal. Jeho text je německý a nelze tudíž ničení ostatních svádět na nacionalisující příčinu, vysvětlitelnou německou okupací a poté ovzduším a mentalitou těsně poválečných let. Buď jak buď, nemístná horlivost ochudila Pardubice o jednu historickou památku.

*

Přelouč

Ani Přelouč nebyla místem bojů, ale při postupu na jih prošly městem značné síly Prusů. Již shora bylo řečeno, že po bitvě u Hradce Králové táhli Prusové na jih a na jihovýchod ve třech skupinách třemi proudy. Nejvýchodnější skupinou byla pruská Druhá armáda, jež sledovala jádro poražené Severní armády směrem k Olomouci. Předvoje vyslala Druhá armáda přes Labe již 5. července, na levém křídle k Litomyšli, na pravém přes Pardubice k Chrudimi (byla to již zmíněná divize jízdy generálmajora Hartmanna, především z její činnosti seznali Prusové poprvé, že rakouská armáda je rozvrácena víc, než předpokládali). Další postup této Druhé armády šel na směr Vysoké Mýto, Litomyšl, Svitavy, Moravská Třebová, Plumlov, Prostějov.

Západní skupinu tvořila Labská armáda. Její předvoje překročily Labe 5. července u Řečan, 6. července u Týnce, za předvoji postupovaly valné voje na směr Čáslav, Habry, Havlíčkův (Německý) Brod, Jihlava, Třebíč, Znojmo, Laa an der Thaya, Gaunersdorf a k Dunaji.

Uprostřed byla pruská První armáda. Její předvoje překračovaly Labe 5. července ráno. Jedním proudem u Mělic, kde pruští ženisté postavili pontonový most, protože tu tehdy byl jen převoz, druhým proudem u Přelouče. Zde byl most nepoškozen, Rakušané tedy neustupovali a tudíž most nezničili.

popis či fotografii, zato ale dokumentuje jednání o jeho zrušení; Pamětní kniha při filiální škole v Pardubičkách 1863 - 1918, sign. 696, s. 7, má přehledný záznam o válce v roce 1866, ovšem v obecné rovině, ani o válečných událostech v Pardubicích, ani o pohřbech na místním vojenském hřbitově nemluví.

Popis náhrobků na vojenském hřbitově v Pardubičkách má Rosůlek, František K.: Pardubicko - Holicko - Přeloučsko III, s. 518; srv. Sakař, Josef: Dějiny Pardubic I, s. 233, pozn. 2.

Předvoje pruské První armády dorazily ten den do Zdechovic a do Choltic. Valné voje První armády překročily Labe až 7. července a směřovaly třemi proudy dál. Levým křídlem na směr Chrudim, Chrast, Skuteč, Polička, Kunštát, Černá Hora, Brno, pravým křídlem na směr Turkovice, Běstvína, Bojanov, Seč, Chotěboř, středem na směr Heřmanův Městec, Nasavrky (na čáře Bojanov - Nasavrky - Rychmburk odehrála se řada přestřelek mezi čelními hlídkami pruské a zadními hlídkami rakouské jízdy), Trhová Kamenice, Ždírec, Krucemburk, Žďár, Velké Meziříčí, Brno, odtud dál na Hustopeče, Břeclav, Dürnkrot, Wagram k Dunaji.

Hlavní stan velitele pruské Druhé armády, jímž byl generál princ Bedřich Karel, přišel 7. července do Přelouče, 8. července do Chrastí, 9. července do Rychmburku, 10. července do Nového města na Moravě; rychlost postupu, daná pochodovým výkonem pěchoty, byla to značná.

Jestliže až dosud sledovalo Prusko cíl strategicko-vojenský, jímž byla vítězná bitva s rakouskou Severní armádou, převážil nyní cíl strategicko-politický, dorazit co nejdříve k hlavnímu městu habsburské monarchie a diktovat podmínky míru.

Přeloučí prošly tudíž podobně jako Pardubicemi masy pruského vojska a s nimi množství raněných. Všechny raněné nebylo totiž možno zanechat v lazaretech blízko bojiště, jednak z důvodů prostorových, ale především z důvodů zásobovacích, protože pruská válečná moc žila z rekvizic, vymáhaných na obyvatelstvu a okolí bojišť bylo z velké části vylidněno a vyjedeno. Proto transportovalo pruské velení lehčeji raněné dále od bojišť.

A tak již 8. července přibyl do Přelouče lehký polní lazaret s 800 raněnými a za ním těžký lazaret s 1 200 raněnými, kteří byli rozděleni do tří prostor: do školy, do kasáren a na špýchar.

Tehdy poměrně nová školní budova stála na náměstí vedle radnice (dnešní stavba ji nahradila až roce 1882). Kasárenská budova, v níž byla v době míru ubytována eskadrona pardubického pluku jízdy, byla na tehdejší východní konci města u volného prostranství, jež v roce 1912 dostalo jméno náměstí Pernštýnské. Špýchar, na rozdíl od těchto dvou již nezachovaných objektů, je ve vnější podobě do dnešní doby téměř nezměněn. Stojí na rohu ulic Pražské a Havlíčkovy, pouze okolí je zastavěno. Tehdy stál špýchar za městem v polích.

Pruští vojáci, zemřevší v Přelouči v lazaretech, byli pohřbíváni na dvou místech. Jeden hromadný hrob se dvaadvaceti mrtvými vojáky je u východní zdi hřbitova na Svatém poli u kostela P. Marie; nad ním zřízený pomník je dochován.

Ve druhém hromadném hrobě bylo pohřbeno třicet pruských vojáků a jeden voják rakouský, ti zemřeli v lazaretu ve špýchaře. Jejich hrob byl na poli dnes již zastavěném, mezi domovními čísly 379 a 388 na severním okraji Pražské ulice šikmo proti špýcharu. Brzy po roce 1866 byl nad tímto hromadným hrobem zřízen pomník, ale vzal za své snad již v devadesátých letech devatenáctého století, v roce 1910 již neexistoval.³⁴⁾

Vysoké Mýto

Poslední pomník, jemuž věnujeme pozornost, je na ústupové trase Rakušanů od Hradce Králové k Olomouci.

Za jihovýchodním okrajem Vysokého Mýta východně od silnice I/35 Hradec Králové - Svitavy je bývalé vojenské cvičiště, jehož část je v současné době upravena jako autodrom. Pomník stojí v areálu autodromu, nad hromadným hrobem šestadevadesáti rakouských a pruských vojáků, kteří zemřeli ve vysokomýtských lazaretech. Pomník by zasloužil opravu, je na jeho exteriéru vidět, že dlouhá desetiletí stojí na používaném vojenském cvičišti. Podotkněme snad také, že pomník sice je veden v Seznamu památek, ale je tak dalece izolovaný a tak dalece mimo běžnou znalost, že stojí za to jej mezi pomníky ve studii alespoň připomenout.³⁵⁾

Závěrem lze snad říci, že studie, ať v hlavním textu, ať v poznámkách, zachytila celkem jedenadvacet sepulkrálních památek z rakousko-pruské války v roce 1866, památek, jež spolu buď příčinně nebo prostorově souvisí. Ovšem ale, z těch jedenadvaceti drobných stavebních památek pouze

34) Školní budova v Přelouči, v níž byl v roce 1866 lazaret, stála zhruba tam, kde je, ovšem s frontou posunutou více k severu, západní křídlo nynější školní budovy z let 1880-1882 (nápis v omítce je ale „Radnice“, protože po roce 1882 v této části budovy městský úřad skutečně byl).

Špýchar, v němž byl v roce 1866 další pruský lazaret, stojí na rohu Pražské a Havlíčkovy ulice a byl tehdy soliterní stavbou. Zástavba Havlíčkovy ulice je ovšem až z počátku našeho století.

Kasárna, v nichž byl třetí pruský lazaret, byla v areálu, zvaném od roku 1912 Pernštýnské náměstí. Jejich hlavní budova a jízdárna jsou již zbořeny, posledním zbytkem byly bývalé stáje, zbořeny byly v roce 2000. - Rosůlek, František K.: Pardubicko - Holicko - Přeloučsko III, s. 62, s. 87; Ledr, Josef: Dějiny města Přelouče nad Labem, Přelouč 1926, s. 264, s. 334 - 341, s. 417 - 418, s. 443 - 445; Tetřev, Jan - Vorel, Petr: Pamětihodnosti města Přelouče, s. 21, s. 22, s. 61.

35) Na pomníku je nápis *Hier ruhen 96 im Jahre 1866 gestorbene österreichische und preussische Soldaten - Zde odpočívá 96 v roce 1866 zemřelých rakouských a pruských vojáků*. V literatuře o rakousko-pruské válce v roce 1866 tento pomník sice zmíněn není, ale eviduje jej Jmenný seznam nemovitých kulturních památek ve Východočeském kraji pro okres Ústí nad Orlicí.

dvě jsou výslovně zachyceny v literatuře o rakousko-pruské válce, naproti tomu sedm z nich již neexistuje; zbytek dosud existujících je prakticky neznámý. Jistě důvod k tomu, aby alespoň ty ještě existující byly evidovány a požívaly ochrany, jež památkám přísluší. Jejich nepřitelem jsou lidská netečnost, hloupost a hrabivost.

SOUPIS POPSANÝCH SEPULKRÁLNÍCH PAMÁTEK

1. Stráž nad Nisou, o. Liberec (Alt Habendorf), parčík u kostela sv. Kateřiny. Pomník na paměť četaře Emericha Berty a všech v okrsku Liberce padlých a v důsledku zranění zemřelých vojáků. Památka existuje.

2. Stráž nad Nisou, o. Liberec (Alt Habendorf), severní zeď kostela sv. Kateřiny. Náhrobní deska četaře Emericha Berty. Památka existuje.

3. Rochlice, o. Liberec, západní průčelí kostela sv. Jana Křtitele. Deska z roku 1891, připomínající památku vojáků, padlých v bojích u Vesce a u Dlouhého Mostu.

4. Dlouhý Most, o. Liberec (Langenbruck), západně od obce. Pomník na místě zranění majora Franze von Panz. Památka je poškozena, ale existuje.

5. Dlouhý Most, o. Liberec (Langenbruck). U budovy školy. Pomník na paměť rakouských a pruských vojáků padlých ve srážce u Dlouhého Mostu. Památka je mírně poškozena, ale existuje.

6. Pardubice, o. Pardubice. Starý hřbitov, ulice Pod břízkami. Pomník na hrobě, v němž je pohřben major Franz von Panz. Památka je poškozena, ale existuje.

7. Náchod, o. Náchod. U staré celnice. Pomník na hrobě desátníka Josefa Součka.

8. Březina, o. Mladá Boleslav. U jižního okraje obce. Pomník na hrobě tří rakouských vojáků.

9. Metlice, o. Hradec Králové. Na zrušeném hřbitově u kostela sv. Jakuba. Pomník na hrobě rakouského husara.

10. Chrudim, o. Chrudim. Bývalý hřbitov, pilíř kostela sv. Michala. Hrobová deska četaře Michaela Zeley a koželuha Josefa Matyáše. Památka je nezvěstná.

11. Chrudim, o. Chrudim. Hřbitov u sv. Václava na Novém Městě. Pomník na hrobě, v němž je pohřben Josef Matyáš. Památka je zanedbaná, deska je ještě čitelná.

12. Chrudim, o. Chrudim. Hřbitov u sv. Václava na Novém Městě. Pomník na hrobě, v němž je pohřben Michael Zeley. Památka je zanedbaná, deska je poškozena a jen část textu je čitelná.

13. Pardubice, o. Pardubice. Starý hřbitov, ulice Pod břízkami. Pomník památce pozůstatků vojáků z roku 1866. Památka je v dobrém stavu a existuje.

14. Pardubice, o. Pardubice, místní část Pardubičky. Bývalý vojenský hřbitov, nyní parčík. Pomník na hromadném hrobě pětatřiceti pruských vojáků. Památka zanikla.

15. Pardubice, o. Pardubice, místní část Pardubičky. Bývalý vojenský hřbitov, nyní parčík. Pomník na hromadném hrobě stočtyřaosmdesáti pruských vojáků. Památka zanikla.

16. Pardubice, o. Pardubice, místní část Pardubičky. Bývalý vojenský hřbitov, nyní parčík. Pomník na hrobě důstojnického čekatele Louise Frosche. Památka zanikla.

17. Pardubice, o. Pardubice, místní část Pardubičky. Bývalý vojenský hřbitov, nyní parčík. Pomník na hrobě hejtmána Hugo Ciccimarry. Památka zanikla.

18. Pardubice, o. Pardubice, místní část Pardubičky. Bývalý vojenský hřbitov, nyní parčík. Pomník na hrobě poručíka Eduarda Kemmela. Památka zanikla.

19. Přelouč, o. Pardubice. Hřbitov Svaté pole. Pomník na hromadném hrobě dvaadvaceti pruských vojáků. Památka je mírně poškozena, ale existuje.

20. Přelouč, o. Pardubice. Severně od Pražské ulice mezi čp. 379 a 388. Pomník na hromadném hrobě třiceti pruských a jednoho rakouského vojáka. Památka zanikla.

21. Vysoké Mýto, o. Ústí nad Orlicí. Pomník na hromadném hrobě šestadevadesáti rakouských a pruských vojáků. Památka je zanedbána, ale existuje.

Resumé

Die vorliegende Abhandlung, „*Einige weniger bekannte sepulkrale Denkmäler aus dem Kriege 1866*“, befasst sich - wie der Titel ankündigt - mit nur einigen Denkmälern aus dem österreichisch-preußischen Krieg im Jahre 1866 in Böhmen und zwar mit denen, die in der Fachliteratur und Landkarten über die Kämpfe und Schlachtfelder des obengenannten Krieges nicht erwähnt wurden. Der Gedanke, sich diesem Thema zu widmen, entstand infolge der Tatsache, daß sich auf den Schlachtfeldern dieses Krieges und in ihrer Nähe zahlreiche Grabdenkmäler befinden, die registriert und manchmal auch präzise beschrieben wurden, die unter dem Denkmalschutz stehen und meistens gepflegt werden; aber neben diesen registrierten Grabdenkmälern gibt es eine kleinere Anzahl von Denkmälern, die die Literatur nicht kennt, das heißt, von denen man meistens nicht weiß, die nicht unter Denkmalschutz stehen und die infolgedessen vielmehr bedroht sind. Einige von diesen Grabdenkmälern wurden bereits sinnlos vernichtet. Dies kann man in der beiliegenden Liste nachgelesen werden. Die Abhandlung soll also diese Denkmäler vor allem registrieren, zweitens soll sie auch Interesse erwecken, damit die Denkmäler vor eventueller Vernichtung geschützt würden.

Als Quellenbasis der Abhandlung dienten selbstverständlich vor allem die im Text erwähnten und beschriebenen Grabdenkmäler, die alle von dem Autor aufgesucht, besichtigt und dokumentiert wurden. Zu den Quellen gehören weiterhin die Todesmatrikeln, die offiziellen Berichte des österreichischen Generalstabes inclusive der Verlustlisten, in einigen Fällen die Berichte der Zeitgenossen und andere.

Es gab zwei Gruppen von diesen Denkmälern. Eine bildeten die Denkmäler, die der Autor bereits mehrere Jahre kannte, die andere Gruppe bildeten einige Denkmäler, die der Autor erst während der Arbeit mit dem Thema entdeckte.

In der Tat sind diese zwei Gruppen allerdings nur ein kleiner Teil der registrierten und unter Denkmalschutz stehenden Grabdenkmälern.

Im Vergleich zur Anzahl der Grabdenkmäler ist der Umfang der tschechisch geschriebenen Abhandlung relativ umfangreich, weil sie sich auch mit dem Verlauf von manchen Kämpfen befasst, die dem Leser wohl nicht bekannt sein müssen. Aber dieses deutsche Resumé fasst nicht die Kampfshandlungen (der Abhandlung) zusammen, weil dem deutschsprachigen Leser die offiziellen Berichte, es sind *Österreichs Kämpfe im Jahre 1866. Nach Feldacten bearbeitet durch das k. k. Generalstabs-Bureau für Kriegsgeschichte I - V, Wien 1867 - 1869* - denen diese Schilderungen entnommen wurden, verhältnismäßig zugänglich sind.

*

Als einen unentbehrlichen Teil des Resumés schließen wir die Liste der erwähnten und beschriebenen Denkmäler an, die einundzwanzig Nummern enthält.

Von diesen einundzwanzig Denkmälern sind bisher nur zwei (Nr. 7 und 9 der Liste) wörtlich in der Literatur über den Krieg im Jahre 1866 erfasst. Sieben Denkmäler gibt es nicht mehr (Nr. 14, 15, 16, 17, 18, 20 der Liste). Die übrigen elf noch existierenden Denkmäler (Nr. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 10, 11, 12, 21 der Liste) sind praktisch unbekannt, weil sie die Literatur (die sowohl den Krieg im Jahre 1866, als auch die Heimatkunde betrifft) nicht kennt.

Das Denkmal in Metličany (Nr. 9) ist zwar in der Literatur über den Krieg im Jahre 1866 erfasst, doch wußte man bisher nicht, mit welchem Kampfeignis des Krieges das Grab zusammenhängt.

Von den Denkmälern in Pardubice und in Chrudim (Nr. 6, 11 a 12) hatte man keine Ahnung, geschweige denn, daß sie in der Literatur erwähnt worden wären.

Gewiß ein Grund dazu, die Denkmäler zu registrieren und unter Denkmalschutz zu stellen, anders ergeht es ihnen in gleicher Weise, wie dem Garnisonfriedhof in dem Stadtteil Pardubičky. Die größten Feinde der Denkmäler sind Gleichgültigkeit, Habgier und uferlose Dummheit, oft als rechtschaffene Bedachtsamkeit getarnt.

Die folgende Liste beinhaltet die weniger bekannten Denkmäler ohne Rücksicht, ob das Denkmal noch existiert oder nicht:

1. Stráž nad Nisou, okres Liberec (Alt Habendorf, Bezirk Reichenberg). Der Park an der Südmauer der St. Katharina - Kirche. Grabdenkmal zum Andenken des Führers Emerich Berta und allen im Umkreis von Reichenberg gefallenen und infolge ihrer Verwundung gestorbenen Soldaten. Das Denkmal ist erhalten.

2. Stráž nad Nisou, okres Liberec (Alt Habendorf, Bezirk Reichenberg). Die Nordmauer der St. Katharina - Kirche. Grabplatte des Führers Emerich Berta, (Österreichisches) Huszaren Rgt. König von Preußen Nr. 10, die erste leichte Cavallerie - Division, der im Scharmützel bei Alt Habendorf verwundet und später im Dorf gestorben ist. Das Denkmal ist erhalten.

3. Rochlice, okres Liberec (Röchlitz bei Reichenberg, Bezirk Reichenberg). Westfassade der St. Johannes der Täufer - Kirche. Die Platte aus dem Jahre 1891 zum Andenken der Soldaten, die in dem Vorpostengeplänkel bei Dörfel und im Gefecht bei Langenbruck gefallen sind. Das Denkmal ist erhalten.

4. Dlouhý Most, okres Liberec (Langenbruck, Bezirk Reichenberg). Westlich von der Ortsgemeinde befindet sich das Denkmal an der Stelle,

wo Major Franz von Panz, Huszaren Rgt. Fürst Lichtenstein Nr. 9, die erste leichte Cavallerie - Division, im Gefechte bei Langenbruck verwundet wurde. Später ist er im Dorfe gestorben. Das beschädigte Denkmal ist erhalten.

5. Dlouhý Most, okres Liberec (Langenbruck, Bezirk Reichenberg). Vor dem Schulgebäude befindet sich das Denkmal zum Andenken der österreichischen und preußischen Soldaten, die im Gefecht bei Langenbruck gefallen sind. Das beschädigte Denkmal ist erhalten.

6. Pardubice, okres Pardubice (Pardubice, Bezirk Pardubice). Der Stadtfriedhof, sogenannter Alter Friedhof, Straße Pod břízkami.

Grabdenkmal, Major Franz von Panz, Huszaren Rgt. Fürst Lichtenstein Nr. 9, die erste leichte Cavallerie - Division. Das beschädigte Denkmal ist erhalten.

7. Náchod, okres Náchod (Náchod, Bezirk Náchod). Bei dem alten Zollamt befindet sich das Grabdenkmal, Korporals Josef Souček, Graf Khevenhüller Inf. Rgt. Nr. 35, Brigade Abele, der an dieser Stelle gefallen ist. Das Denkmal ist gut erhalten.

8. Březina, okres Mladá Boleslav (Březina, Bezirk Mladá Boleslav). An dem Ortsgemeindegrenze befindet sich ein Grabdenkmal, in dem, der Inschrift nach drei Soldaten ruhen. Höchstwahrscheinlich handelt es sich um drei Jäger, Jägerbataillon Nr. 22, Brigade Abele, die am 28. Juni 1866 als vermisst gemeldet wurden. Das Denkmal ist gut erhalten.

9. Metličany, místní část Nového Bydžova, okres Hradec Králové (Metličany, Teil von Nový Bydžov, Bezirk Hradec Králové). Der ehemalige Friedhof bei der St. Jakob - Kirche. Das Grabdenkmal, ein unbekannter Soldat (wörtlich Huszar), der (der Inschrift nach) bei der Eskorte von einem Gefangenen erschossen wurde. Die Forschung entdeckte, daß eine Huszaren-Patrulle auf der Anhöhe 284 m östlich von Nový Bydžov in eine Kampfhandlung mit den preußischen Vorposten geriet (*Gefecht bei Prašek*), wobei ein Toter, sechs Vermisste und vier Verwundete das Ergebnis war. Der Name des Gefallenen ist zwar bisher noch unbekannt, doch sicher ist, daß es sich um das (österreichische) Huszaren Rgt. König von Preußen Nr. 10, Brigade Wallis, erste leichte Cavallerie - Division, Patullekommandant Oberleutnant Graf von Geldern, handelt. Das Denkmal ist gut erhalten.

10. Chrudim, okres Chrudim (Chrudim, Bezirk Chrudim). Der ehemalige Friedhof bei der St. Michael - Kirche. Am Wandpfeiler der Kirche befand sich die Grabplatte des ursprünglichen Grabes des (Huszar)-Führers Michael Zeley und eines Zivilisten, des Gerbergesellen Josef Matyáš, die während des Cavallerie - Scharmützels in Chrudim umkamen. Die Grabplatte wurde gestohlen.

11. Chrudim, okres Chrudim (Chrudim, Bezirk Chrudim). Der St. Wenzel - Friedhof in der Neustadt. Das Grabdenkmal. Nach der Aufhebung des alten Friedhofes wurden die sterblichen Überreste von Josef Matyáš exhumiert und auf dem neuem Friedhof bestattet. Das Grabdenkmal ist schon beschädigt, doch die Platteninschrift ist noch lesbar.

12. Chrudim, okres Chrudim (Chrudim, Bezirk Chrudim). Der St. Wenzel - Friedhof in der Neustadt. Das Grabdenkmal. Nach der Aufhebung des alten Friedhofs wurden die sterblichen Überreste von Führer Michael Zeley, Huszaren Rgt. Kurfürst Hessen - Kassel Nr. 8, die erste leichte Cavallerie - Division, der im Cavallerie - Scharmützel in Chrudim gefallen ist, exhumiert und auf dem neuen Friedhof bestattet. Das Grabdenkmal ist beschädigt, nur ein Teil der Platteninschrift ist lesbar.

13. Pardubice, okres Pardubice (Pardubice, Bezirk Pardubice). Der Stadtfriedhof, sogenannter Alter Friedhof, Straße Pod brížkami. Grabdenkmal zum Andenken der sterblichen Überreste der Soldaten aus dem Jahre 1866, die im Lazarett in Pardubice gestorben sind und auf dem ehemaligen Friedhof bei St. Johannes der Täufer - Kirche bestattet wurden. Das Denkmal wurde von diesem Friedhof auf die jeztige Stelle übertragen und vor kurzer Zeit restauriert.

14. Pardubice, okres Pardubice, místní část Pardubičky (Pardubice, Bezirk Pardubice, Stadtteil Pardubičky). Der ehemalige Garnisonfriedhof wurde liquidiert, an der Stelle befindet sich jetzt ein kleiner Park. An dem Massengrab von 35 preußischen Soldaten, die im preußischen Lazarett in Pardubice gestorben sind, stand das Grabdenkmal. Das Denkmal ist vernichtet.

15. Pardubice, okres Pardubice, místní část Pardubičky (Pardubice, Bezirk Pardubice, Stadtteil Pardubičky). Der ehemalige Garnisonfriedhof wurde liquidiert, an der Stelle befindet sich jetzt ein kleiner Park. An dem Massengrab von 184 preußischen Soldaten, die im preußischen Lazarett in Pardubice gestorben sind, stand das Grabdenkmal. Das Denkmal ist vernichtet.

16. Pardubice, okres Pardubice, místní část Pardubičky (Pardubice, Bezirk Pardubice, Stadtteil Pardubičky). Der ehemalige Garnisonfriedhof wurde liquidiert, auf der Stelle befindet sich jetzt ein kleiner Park. Es befand sich hier ein Grabdenkmal an dem Grab, wo Offiziersanwärter Louis Frosch, (Preußisches) Garde - Infanterie Rgt. Nr. 2, die erste Garde - Division, im preußischen Lazarett in Pardubice gestorben, bestattet wurde. Das Denkmal ist erloschen.

17. Pardubice, okres Pardubice, místní část Pardubičky (Pardubice, Bezirk Pardubice, Stadtteil Pardubičky). Der ehemalige Garnisonfriedhof

wurde liquidiert, an der Stelle befindet sich jetzt ein kleiner Park. Es befand sich hier ein Grabdenkmal an dem Grab, wo Hauptmann Hugo Ciccimarra, Jäger Bataillon Nr. 3, Brigade Kirchsberg, bei Königgrätz verwundet, im (österreichischen) Lazarett in Pardubice gestorben und bestattet wurde. Das Denkmal ist vernichtet.

18. Pardubice, okres Pardubice, místní část Pardubičky (Pardubice, Bezirk Pardubice, Stadtteil Pardubičky). Der ehemalige Garnisonfriedhof wurde liquidiert, an der Stelle befindet sich jetzt ein kleiner Park. Es befand sich hier ein Grabdenkmal an dem Grab, wo Leutnant Eduard Kimmel, Jäger Bataillon Nr. 24, Brigade Kreyssern, bei (Česká) Skalice verwundet, im (österreichischen) Lazarett in Pardubice gestorben und bestattet wurde. Das Denkmal ist vernichtet.

- Pardubice, okres Pardubice, místní část Pardubičky (Pardubice, Bezirk Pardubice, Stadtteil Pardubičky). Der ehemalige Garnisonfriedhof wurde liquidiert, an der Stelle befindet sich jetzt ein kleiner Park. Es befand sich hier ein Grab, wo Oberleutnant Gustav Wachsmann, Graf Coronini Inf. Rgt. Nr. 6, Brigade Fleischhacker, bei Königgrätz verwundet, im (österreichischen) Lazarett in Pardubice gestorben und bestattet wurde. Das steinerne Grabdenkmal wurde wahrscheinlich nie errichtet, nur ein hölzernes Kreuz, das schon längst erloschen ist. (Deshalb wurde in dieser Liste das Grab nicht nummeriert.)

19. Přelouč, okres Pardubice (Přelouč, Bezirk Pardubice). Auf dem Friedhof Heiliges Feld befindet sich das Grabdenkmal an dem Massengrab von 22 preußischen Soldaten, die im preußischen Lazarett in Přelouč gestorben sind. Das beschädigte Denkmal ist erhalten.

20. Přelouč, okres Pardubice (Přelouč, Bezirk Pardubice). Das Eckgebäude von Pražská und Havlíčkova ulice (Prager Straße und Havlíček Straße). Portal eines alten Speichers, in dem im Jahre 1866 das preußische Lazarett stationiert wurde.

Nördlich von der Pražská ulice (Prager Straße) zwischen den (späteren) Häusern Nr. 379 und Nr. 388 befand sich im Feld ein Massengrab, in dem 30 preußische Soldaten und 1 österreichischer Soldat, die im preußischen Lazarett in Přelouč gestorben sind, bestattet wurden. Zu Beginn des zwanzigsten Jahrhunderts existierte das Denkmal nicht mehr.

21. Vysoké Mýto, okres Ústí nad Orlicí (Vysoké Mýto, Bezirk Ústí nad Orlicí). Auf dem ehemaligen Truppenexerzierplatz befindet sich ein Massengrab von 96 preußischen und österreichischen Soldaten, die im preußischen Lazarett in Vysoké Mýto gestorben sind. Das Denkmal ist erhalten.

Štýrský Hradec, Rakousko. Hřbitov u sv. Leonharda. Pomník na hrobu, v němž jsou pohřbeni generál polní zbrojmistr Ludvík Benedek a jeho manželka Julie. Současný stav. Snímek J. Teplý.

Stráž nad Nisou, o. Liberec (Alt Habendorf). Parčík u kostela sv. Kateřiny. Pomník na paměť četaře Emericha Berty a v okrsku Liberce padlých a v důsledku zranění zemřelých vojáků. Současný stav. Snímek J. Teplý.

Liste Nr. 1

Stráž nad Nisou, o. Liberec (Alt Habendorf). Severní zeď kostela sv. Kateřiny. Náhrobní deska četaře Emericha Berty. Současný stav.

Snímek J. Teplý.

Liste Nr. 2

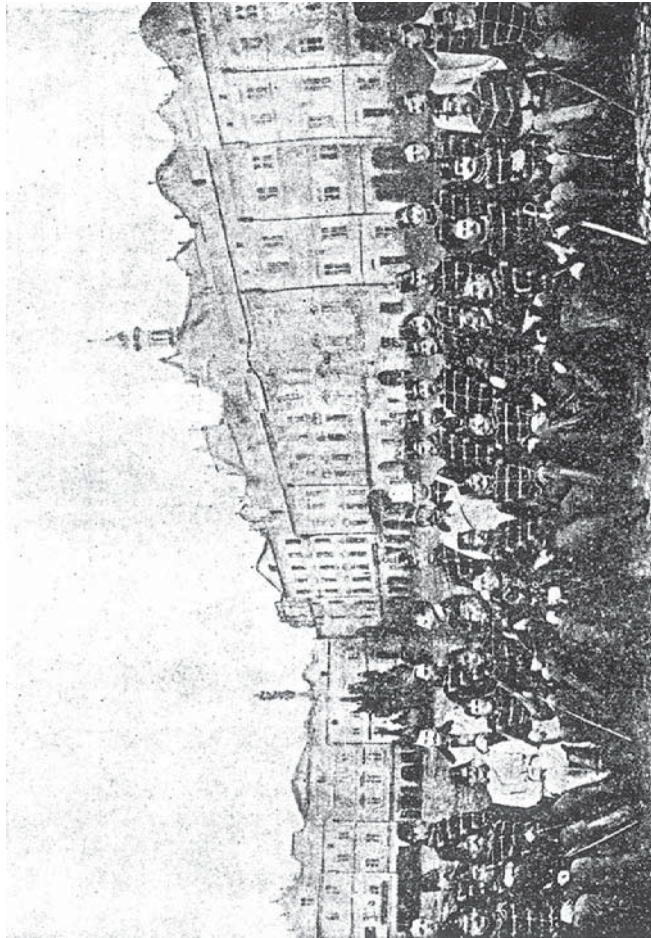

Rochlice, o. Liberec. Západní průčelí kostela sv. Jana Křtitele. Deska z roku 1891, připomínající památku zde pohřbených vojáků, padlých v bojích u Vesce a u Dlouhého Mostu. Současný stav.

Snímek J. Teplý.

Liste Nr. 3

Důstojnický sbor pluku husarů č. 9 knížete z Lichtenštejna. Major Franz von Panz v poslední řadě, čtvrtý zleva. S jistou dávkou pravděpodobnosti je snímek z jara roku 1866. František K. Rosůlek: Pardubicko - Holicko - Přeloučsko III.

Dlouhý Most, o. Liberec (Langenbruck), západně od obce. Pomník na místě zranění majora Franze von Panz. Pomník je poškozen, chybí nápisová deska a část ohrazení. Současný stav. Snímek J. Teplý.

Liste Nr. 4

Dlouhý Most, o. Liberec (Langenbruck). Pomník na paměť rakouských a pruských vojáků padlých ve srážce u Dlouhého Mostu. Za ním škola, do níž byl přenesen zraněný major Panz; budova je přestavěna. Pomník je poškozen, nápisové desky chybí. Současný stav.

Snímek J. Teplý.

Liste Nr. 5

Pardubice, o. Pardubice. Starý hřbitov, ulice Pod břízkami. Pomník na hrobě, v němž je pohřben major Franz von Panz. Pomník je poškozen, erb v desce odcizen, poupě na vrcholu čela chybí. Současný stav.

Snímek J. Teplý.

Liste Nr. 6

Kota 487 m Hrobka, též vrch Žemlov u Jílového. Pohled ze silnice Hodkovice - Jílové.
Takto kotu viděli postupující Prusové. Současný stav.
Snímek J. Teplý.

Březina, o. Mladá Boleslav, jižní část obce. Pomník na hrobě tří rakouských vojáků. Současný stav.
Snímek J. Teplý.

Liste Nr. 8

Náchod, o. Náchod, u bývalé celnice u silnice II/303. Pomník
desátníka Josefa Součka od pěšího pluku č. 35. Současný stav.
Snímek J. Teplý. Liste Nr. 7

Metličany o. Hradec Králové. Zrušený hřbitov u kostela sv. Jakuba. Pomník vojáka husarského pluku, zabitého u Praseku. Současný stav. Snímek J. Teplý.

Liste Nr. 9

Chrudim, o. Chrudim. Bývalý hřbitov u kostela sv. Michala. Opěrný pilíř, do kterého byla vezděna hrobová deska četaře Michaela Zeley a koželuha Josefa Matyáše, dnes nezvěstná. Místo po desce je zřetelné. Současný stav.
Snímek J. Teplý.

Liste Nr. 10

Chrudim, o. Chrudim. Hřbitov u sv. Václava na Novém Městě.
Pomník na hrobě, v němž byl po exhumaci pohřben Josef Matyáš.
Současný stav.
Snímek J. Teplý.

Liste Nr. 11

Chrudim, o. Chrudim. Hřbitov u sv. Václava na Novém Městě.
Pomník na hrobě, v němž byl po exhumaci pohřben Michael
Zeley. Současný stav.
Snímek J. Teplý.

Liste Nr. 12

Chrudim, o. Chrudim. Hřbitov u sv. Václava na Novém Městě. Hroby, v nichž jsou pohřbeni Josef Matyáš a Michael Zeley. Současný stav. Snímek J. Teplý.

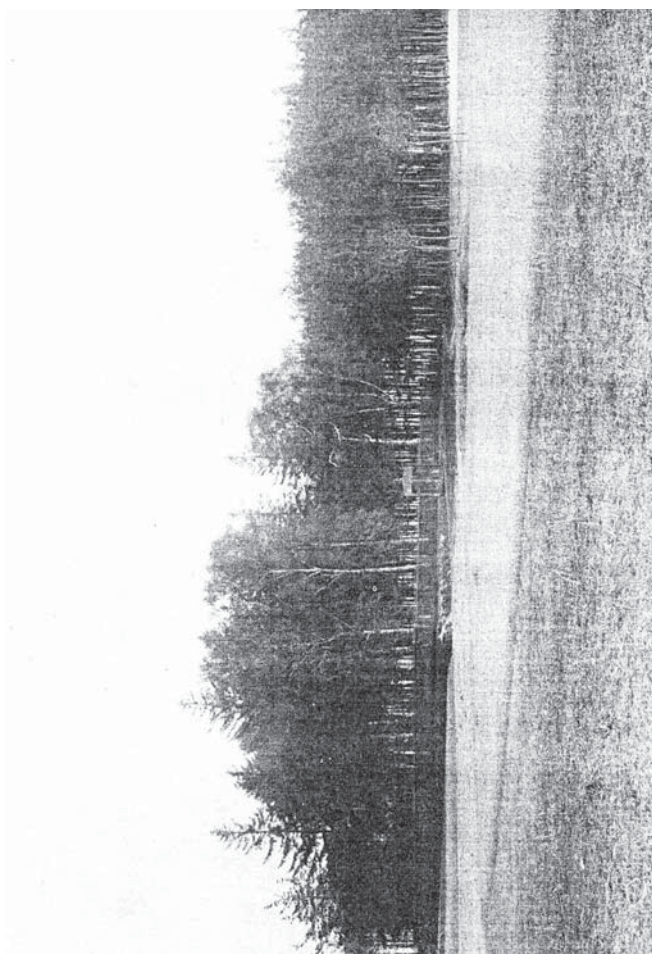
Pardubice, o. Pardubice. Stará administrativní budova nákladového nádraží v Pardubicích z roku 1845. Současný stav. Snímek J. Teplý.

Pardubice, o. Pardubice. Starý hřbitov, ulice Pod břízkami. Zcela vpravo pomník věnovaný památce pozůstatků vojáků z roku 1866. Současný stav. Snímek J. Teplý.

Liste Nr. 13

Pardubice, o. Pardubice, (dnešní) místní část Pardubičky. Bývalý vojenský hřbitov v Pardubičkách v prostoru ještě nezastavěném. S jistotou dávkou pravděpodobnosti stav nejspíše na konci devatenáctého století.
Snímek: Východočeské museum v Pardubicích.

Pardubice, o. Pardubice, místní část Pardubičky. Bývalý vojenský hřbitov, nyní parčík. V popředí pomník 8. pluku dragounů vzniknuvší koncem devatenáctého století. Pomníky na hromadných hrobech pruských vojáků (byly zničeny), stály na trávníku za ním, pomníky (byly zničeny) na soliterních hrobech byly vpravo. Současný stav. Snímek J. Teplý.

Přelouč, o. Pardubice. Hřbitov na Svatém poli. Pomník na hromadném hrobě pruských vojáků. Pomník je poškozen, kříž na vrcholu chybí. Současný stav.
Snímek J. Teplý.

Liste Nr. 19

Přelouč, o. Pardubice. Roh Pražské a Havlíčkovy ulice. Portál špýcharu, v němž byl v roce 1866 lazaret. Současný stav. Severně od špýcharu a od Pražské ulice byl hromadný hrob vojáků zemřevších v lazaretu. Nad hrobem byl od konce devatenáctého století již neexistující pomník.
Snímek J. Teplý.

Liste Nr. 20

Vysoké Mýto, o. Ústí nad Orlicí. Bývalé vojenské cvičiště. Pomník
na hromadném hrobě rakouských a pruských vojáků. Současný
stav.
Snímek J. Teplý.

Liste Nr. 21

